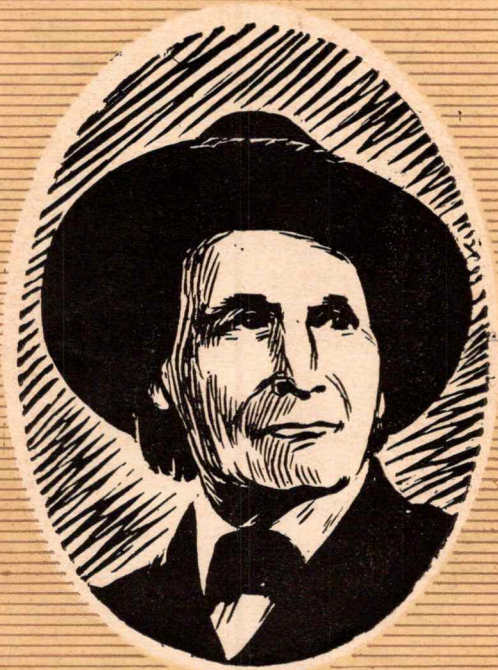

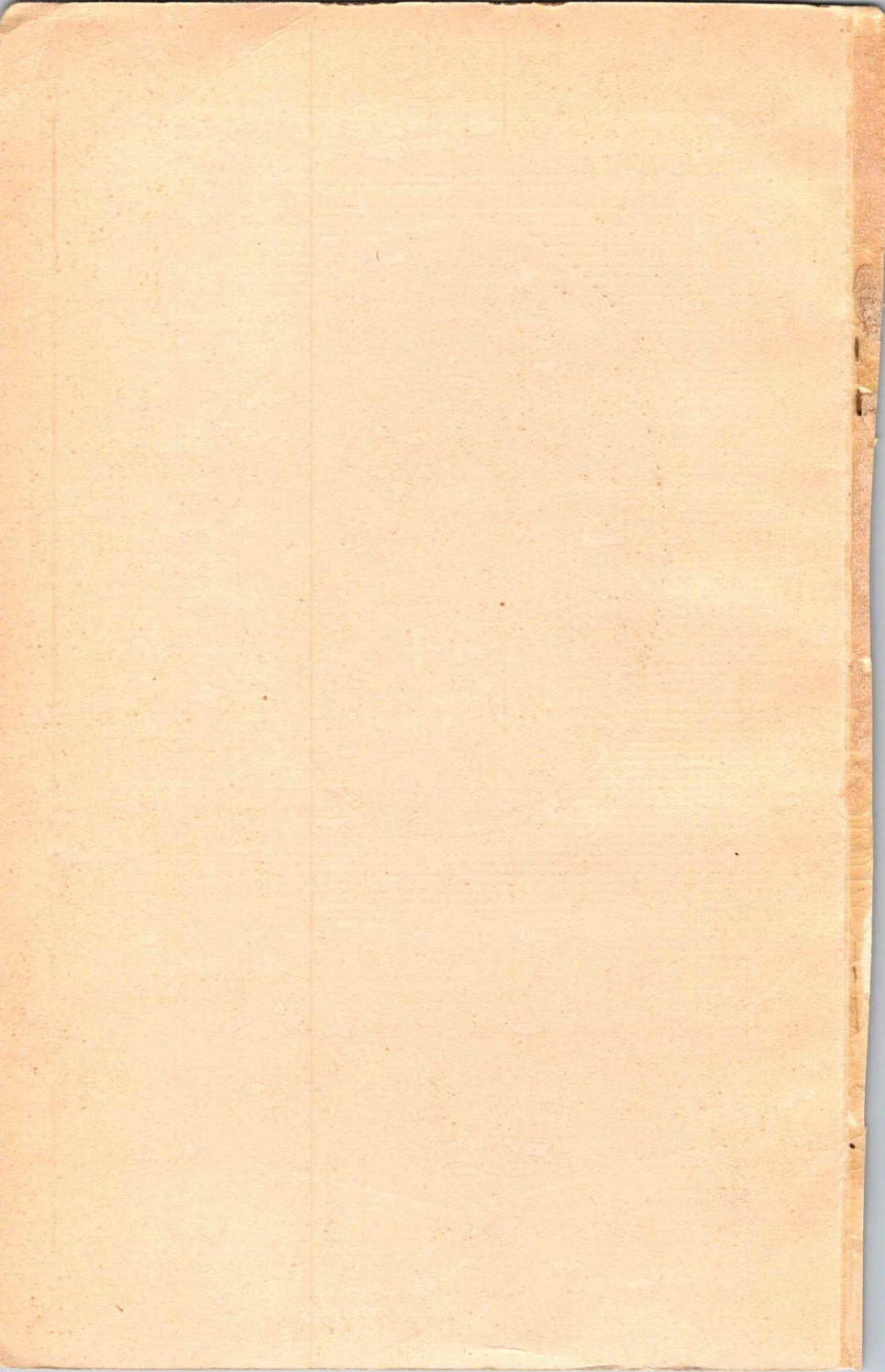
OAMENI DE SEAMA

EDOUARD MAYNIAL

VIATA LUI
J. H. FABRE

EDITURA TINERETULUI

OAMENI DE SEAMĂ

EDOUARD MAYNIAL

VIATA
LUI J. H. FABRE

1823 — 1915

HOMER AL INSECTELOR

(Text prescurtat)

1956

EDITURA TINERETULUI

Traducere de :
GELLU NAUM și AURELIA CĂRĂUȘU

„Dacă scriu pentru savanții,
pentru filozofii care vor încerca
într-o zi să descurce arzătoarea
problemă a instinctului,
scriu de asemenea și scriu mai
ales pentru cei tineri, cărora
le doresc să iubească această
istorie a naturii și pe care voi
ii faceți s-o urască...”

(*Amintiri entomologice, II, 1*)

Viața lui Jean-Henri Fabre, unul dintre cei mai mari naturaliști ai timpurilor moderne, începe ca o poveste de Perrault și sfârșește ca un cânt de Virgiliu.

A fost odată...

E castelul Frumoasei din pădurea adormită, ascuns în codrul tainic ; o întreagă lume doarme acolo somnul greu al veacurilor. O dată la o sută de ani, un tânăr Făt-Frumos, cu ochii scînteind de-o luminoasă speranță, trece pe-acolo, iar pădurea se deschide de la sine în fața lui și lumea minunată a insectelor, păsărilor și florilor, acest veșnic basm cu zîne, se trezește sub mîngîierea ușoară a degetelor lui. Uneori se întîmplă chiar ca Făt-Frumos să se ivească sub înfățișarea lui Prichindel, rătăcind prin pădure, pierdut, hoinar, pentru că în sărmana cocioabă a părinților săi nu e pîine de ajuns pentru dinți prea lungi și pentru prea multe guri de copii.

Intocmai așa e povestea vieții lui J. H. Fabre.

A fost odată...

Iată pasărea albastră, de culoarea timpului : ea zboară neîncetat, ostendind gîndul și visul oamenilor ;

dar vrăjitorul, învățat de zîne, își urmează zborul ciudat printre arborii seculari. Să ne amintim totuși despre zîna cea rea, care nu fusese poftită la botezul micului prinț și care, pentru a se răzbuna, îi îngrămădește sub pași stavilele neștiinței și capcanele greșelii.

A fost odată...

Acum vorbește poetul : în Georgicele sale, Virgiliu ni-l zugrăvește pe moșul cel bun, prieten al florilor, care-și cultivă perii și trandafirii la poalele meterezelor Tarentului, nepurtînd altă dragoste în inimă decît aceea a naturii, neavînd altă grijă decît aceea a anotimpurilor și a zilelor. La bătrînețe, Prichindel, învingătorul căpcăunului, Făt-Frumos, fericitul soț al prințesei, pe care a deșteptat-o din somnul ei de moarte, sînt aidoma la înfățișare cu bătrînul virgilian, lecuit de patimile deșarte ale lumii și îngrijindu-și grădina în amurgul vieții sale.

Asemeni lor, J. H. Fabre a învins natura, a răpit taina pădurilor, pășunilor, cîmpurilor, apelor ațipite și a găsit în sfîrșit fericirea și pacea, în grădina de basm, plină de viața uimitoare pe care a trezit-o prin dragostea lui.

I

VISUL UNEI DIMINEȚI DE PRIMĂVARĂ

(1823—1849)

A fost odată un pui de țăran foarte sărac, foarte curajos și foarte cuminte, care păzea rațele și caprele, atunci cînd nu se ducea la școală.

El se numea Jean-Henri Fabre și se născuse în ziua de 22 decembrie 1823 la Saint-Léons, în Aveyron.

Meleagurile lui natale — podișurile calcaroase din Rouergue — sînt locuri sărace, cu solul trist și climatul aspru, podișuri pietroase, măturate de un vînt nemilos, cîmpii sterpe, acoperite cu bălării și cu tufe de dobrîță.

Părinții lui, țărani nevoiași, neputînd găsi hrană pentru familie în pămînturile acestea sterpe, își schimbă de mai multe ori căminul și starea, urmărind cu dîrzenie de munteni nădejdea într-o soartă mai bună. Tatăl său a fost, rînd pe rînd, agricultor în cîmp, ajutor de portărel în sat, cafegiu în oraș.

La zece leghe de Saint-Léons, în cătunul Malaval, copilul avea o bunică — din partea tatei — la care își petrecu primii ani ai copilăriei, hoinărind prin cîmpurile cu ferigi și pădurile de castani, pline de insecte minunate. De la șase ani, pe cînd încă mai purta cămășuță de in, el rămînea vrăjit în fața scarabeilor și a fluturilor cu aripi ca în basme.

Aceasta e obîrșia aceluia care va deveni unul dintre cei mai mari savanți ai secolului. Ca și Michelet, ca

și Pasteur, el s-a născut din oameni de rînd și, departe de a se rușina, se mîndrea cu obîrșia aceasta.

Fiu de țaran, Fabre a rămas țaran toată viața lui ; ajuns pe culmea cinstirii și a gloriei, el a trăit mai departe, de bună voie, ca un țaran. În sihăstria de la Sérignan, el va păstra și va arăta cu mîndrie umila măsuță de nuc, pătată de cerneală și ciopîrțită cu bri-ceagul, mare cît să cuprindă călimara — sticluță de un ban — și caietul deschis ; era aceeași măsuță pe care își făcuse odinioară, singur, greaua ucenicie de școlar, student și savant.

După optzeci de ani de viață închinată în întregime cercetărilor, descoperirilor, pasiunii pentru știință, el are în laborator același birou pentru a-și nota observațiile și pentru a-și scrie cărțile nemuritoare. Lucrurile mărunte, care au împărtășit viața oamenilor mari, cărora le-au aparținut, sînt privite cu plăcere ; se păstrează călimara lui Balzac, se arată tocul lui Anatole France. Și cîtă admirație respectuoasă ne va cuprinde în fața relicvei aflată în casa cu obloanele închise din Sérignan, devenită astăzi muzeu : măsuța de nuc, pe care a fost scris acel monument nepieritor, cele zece volume, cele patru mii de file ale *Amintirilor entomologice* !

La șapte ani, Jean-Henri părăsește căminul rustic din Malaval, bordeiul pierdut în podișul din Rouergue, părăsește giștele, oile și caprele buncii și se reîntoarce la tatăl său, la Saint-Léons. Venise, fără greș, vremea să fie trimis la școală !

Prin 1830, școlile de țară nu erau cum sînt astăzi. Ca și alți oameni de seamă, Fabre va evoca — la mult timp după ce vor lua sfîrșit anii săi de școlar —

amintirile despre școala cea mică, unde a învățat să citească, să scrie și să socotească.

Stînd alături de colegi, pe o bancă fără spătar și fără pupitru, el își ținea pe genunchi faimoasa tăbliță, „care avea în partea de sus o gaură străbătută de o sforică, pentru a fi atîrnată în perete cînd se sfîrșeau orele de clasă.”

Singura încăpere a școlii servea totdeodată și drept clasă, și drept bucătărie, și drept dormitor, și drept sală de mese.

Institutorul, un om sărman, era silit — pentru a-și cîștiga pîinea — să mai îndeplinească, în afară de slujba lui, și meseriile de bărbier, clopotar și cîntăreț de strănă.

Își împărțea timpul între lecțiile cu elevii, slujba de la biserică și cultivarea unui ogor sărac! Bietul om avea mai multă bunăvoință decît știința; cu el copilul învață — ca și unii dintre colegii care se bucurau de o atenție specială din partea învățătorului — să citească în latinește psalmii de vecernie, să descifreze scrierea de mînă a vreunui act de vînzare, să recite pe de rost tabla înmulțirii și regulile elementare ale aritmeticii, să caligrafieze „exemple” plicticoase. Nici pic de istorie, de geografie, de gramatică sau științe! Din fericire, gîndurile și visurile își luau zborul prin ferestruică, spre cîmpii și codri, iar ușa clasei se deschidea larg spre curtea cu păsări a învățătorului — școală vie. El își învăța elevii să-i îngrijească păsările și grădina...

Fără voința de a învăța, fără curiozitate, fără imaginație, ce-ar fi devenit băiețașul în școala aceea nenorocită?

Numai datorită unei dîrze sîrguințe învăța el singur literele, după o poză grosolană, adusă de la bîlci

de taică-său. Măgarul, boul, rața — animale cunoscute — îi ilustrau abecedarul. Hipopotamul, pasărea ibis, zebra îi îmboldeau la visare mintea fragedă. Cel care avea să-și închine viața studiului animalelor a dobândit tocmai cu ajutorul animalelor primele noțiuni ale științei. „Dacă animalul — scrie el într-o zi — nu și-a ținut făgăduielile față de mine, eu, cel puțin, îi datorez faptul că m-a învățat să citesc. Trăiască animalul!” Și, își mai reamintește, de asemenea, că pe coperta unui abecedar se afla un hulub căruiua îi număra penele, și care, reprezentând pentru el zborul avântat printre norii minunați, i-aducea alinarea pentru amărăciunile ascunse între filele cărții.

O altă școală, bogată în descoperiri și surprize, a fost, pentru puiul de țăran, hoinăreala. Închizînd cartea, el o șterge peste cimpuri, privește, observă, compară, încearcă să înțeleagă : soarele, cerul și norii, arborii și florile, apele zglobii sau adormite, păsările, insectele — totul e pentru el motiv de încîntare. Iată-l în extaz în fața soarelui ! La șase ani el descoperă că lăcustele cîntă ; surprinde țîrîitul insectei în tufișuri ; observă că lăcustele încă nu s-au ivit primăvara și dispar o dată cu rîndunelele toamna, dar că le găsești pe poteci cadavrele, din care furnicile n-au mai lăsat decît aripile. Altminteri el știe, din experiența lui de hoinar, că ciosvîrtele de lăcustă sînt foarte gustoase cînd le frigi, că sînt numai bune să-i amăgească pofta atunci cînd flămînzește. Astfel i se trezește vocația de naturalist. Pentru el, cimpia e plină de glasuri care îi vorbesc și-l cheamă ! S-a simțit totdeauna atras spre floare, spre gîză, spre tainele vieții.

„Încîntătoare hoinăreală — va exclama el mai tîrziu — ei îi datorez faptul că mi-am descoperit adevă-

rata vocație ! Ea mi-a dat prilejul să învăț entomologia, botanica, geologia, zoologia, geografia și să iubesc natura, care lecuiește toate relele școlii. Și datorită ei am cunoscut plin de încântare floarea, insecta, cuibul, iepurele cu urechea la pîndă, ciocîrlia care cîntă în grîu, cei doi boi mari, solemni ca niște patriarhi, mîna semănătorului arcuindu-se prin văzduh, toate elementele care mi-au stîrnit interesul pentru vasta comedie a lui La Fontaine...”

Această comedie poetică ia uneori — e drept — o înfățișare ciudat de prozaică : ștrengarul, fugind de la școală, n-a căutat oare într-o bună zi să descopere tainele hipnozei, adormind un cîrd întreg de curcani, cărora le-a ținut capetele sub aripi ?

Dacă legase cu natura o prietenie așa de strînsă și de binefăcătoare, asta se datorește — și trebuie s-o repetăm mereu — originii lui. De la ea i se trage dragostea pătimașă pentru sat, care l-a făcut mai tîrziu să disprețuiască orașul. Țăran din Ceveni, el are numai strămoși țărani. Și cu noblețea aceasta se mîndrește de cîte ori evocă amintirea strămoșilor săi. El a păstrat actul de căsătorie al străbunicului Pierre Fabre, act datat din anul 1759. Și-a cunoscut bunicul, cu pantalonii scurți, prinși în catarama sub genunchi, cu saboții zgomotoși, înfundați cu paie ; bunicul nu se temea să-și ude picioarele în ograda bordeiului, căptușită veșnic cu un strat de bălegar de vacă și presărată cu băltoace în care lucea apa cafenie. Toți oamenii aceștia de ispravă și-au trăit traiul pe podișul pietros, între Rodez și Millau ; toți au purtat pălărie largă, de pîslă, cu boruri uriașe, căreia Fabre îi va rămîne credincios pînă la moarte. Bunica și mama purtau boneta muntencelor din Rouergue : un disc mare din pîslă neagră, țeapănă ca scîndura, legat cu o pan-

glică pe sub bărbie. Ele erau femei oarecum aspre, ca aerul și pământul din partea locului și anevoie de împăcat, ca și viața lor. Micul Jean-Henri n-a cunoscut niciodată duioșia dragostei de mamă. Dar își amintește, totuși, cu emoție de căminul țărănesc, de ceanul atârnat, care cîntă cu clocote mari, deasupra flăcării din vatră, de aroma plăcută a napilor și a slăninei, de butucii care ard iarna în vatra uriașă, de așchiile de pin îmbibate cu rășină, care slujesc drept opaiț și a căror licărire fumegîndă îi luminează primele cărți de studiu. Și mai ales, se gîndește cu recunoștință la bătrînul său tată, pe care l-a ținut lîngă el pînă la nouăzeci și șase de ani, ca pe o imagine vie a obîrșiei lui țărănești.

Aceste amintiri ale primei copilării, ale satului, ale asprului ținut natal, îl vor urmări mereu sub un cer mai blînd, într-o natură mai voioasă, într-o viață mai ușoară. Și cu cîtă dragoste plină de zîmbet le va evoca el mai tîrziu în cărțile scrise !

Fabre se descrie pe sine însuși drept un ștrengar, înarmat cu două trestii lungi și mînînd, în octombrie, pe întinsele cîmpii sterpe, pustii, pîrjolite de soare, cîrduri de curcani, care se îngrașă cu lăcuste pentru masa patriarhală de Crăciun. Adunîndu-și amintirile de păstor, el recheamă în minte chipul micului păzitor de capre, care se distra combinînd grămezi de pietricele și care va deveni un calculator de frunte, chipul celui ce ascultă răsunînd în sufletul lui ca un ecou de harpe cerești și care va fi mare muzician, al celui care modelează figurine din lut și va deveni mare sculptor.

Toți copiii aceștia geniali, reînviind pentru el din negurile trecutului, au ceva din figura omulețului vișător, care era el însuși.

Revede casa natală, singură printre dobrîțe și bălării, izolată de vecini, călcată adeseori de lupi ; revede satul clădit pe povîrnișul unei văi ca o pîlnie. Dîmburile care închid zarea, pîrîul cu raci, unduind pe sub sălcii, stejarii bătuți de vînt pe creste ; revede biserica din piața satului, lîngă fîntîna unde pălăvrăgesc femeile, spălîndu-și rufele, grădinițele așezate în terasă în preajma caselor, ulițele în pantă, teiul cel mare cu umbră uriașă, al cărui trunchi găunos avea ascunzători atît de bune.

Și se gîndește la diminețile reci, cînd trebuia să se scoale înaintea soarelui pentru a mîna vițeii la tîrgurile din satele vecine ; la bîlciurile unde soseau vești din afară, acele bîlciuri la care sătenii ce se îndeletniceau cu negoțul își desfăceau urcioarele cu pere coapte în sobă, coșurile cu struguri, pînzeturile de indiană, saboții din lemn de fag și sfîrlezele din lemn de merișor.

El străbate cu gîndul singurătatea sălbatică prin care a răătăcit de atîtea ori, pe cînd avea șapte ani : locurile joase și umede, cu mocirlele și bălțile lor, licărind în culorile curcubeului — cu iarbă țepoasă.

Vara, băiatul dădea o mîină de ajutor la înțarcuitul oilor pe povîrnișurile cu iarbă scurtă — un țarc cu crengi împletite, sprijinite în furci, pentru a le apăra de lupi. A cunoscut locuința pe roate a păstorului ; a dormit și s-a jucat acolo cu dulăii care purtau la gît zgărzi ghintuite. Își amintește metodele primitive de muncă ale țăranilor, proprii, în timpurile acelea îndepărtate, ținutului acestuia aproape sălbatic ; a văzut dîndu-se foc tufelor zbîrlite de dobrîțe pe întinsul cîmpiei, a văzut plugul trecînd peste solul îngrășat cu

cenușă, pentru a pregăti ogoarele slabe de secară, ovăz, cartofi și cînepă.

Și mai ales a văzut chipurile, caracterele, moravurile și viața alor săi : el nu l-a cunoscut pe bunicul din partea mamei, aprod într-una din cele mai sărace comune ale Rouergue-ului, dar a trăit lîngă bunica bătrînă, care purta o scufă cît toate zilele și nu știa nici măcar să citească. Strămoșii din partea tatălui, toți oameni ai pămîntului, neștiutori și simpli, i-au transmis viguroasa lor longevitate. Păstori înainte de orice, ei păzeau vacile și oile.

Femeile purtau de grijă liotei de copii, pregăteau afumăturile pentru păstrare, torceau cînepa, creșteau păsările, preparau hrana pentru toate zilele ; ele purtau totdeauna la șoldul stîng caierul plin de cîlți, și în mîna dreaptă fusul care se învîrtea sub degetul mare, muiat în salivă.

Dacă oamenii aceștia de treabă — neștiutori și simpli, ar fi putut bănui că, în viitorul îndepărtat, unul de-ai lor va fi cuprins de patimă pentru niște ființe nefolositoare sau vătămătoare — cum sînt gîzele — ce mai palme s-ar fi abătut peste ceafa bietului copil visător ! Și așa primea el destule cînd taică-său, om harnic și sărman, îl vedea prinzînd în bolduri vreun fluture pe o bucată de plută.

Toate scenele acestea încîntătoare el le-a evocat de nenumărate ori, cu o fidelitate neostenită. Iată serile de iarnă, ora mesei : mari și mici, s-au rînduit cu toții de-a lungul mesei mari, pe o bancă ; fiecare își are strachina și lingura lui de cositor ; la capătul cel mai îndepărtat al mesei se află pîinea uriașă de secară, mare cît roata carului, învelită într-o bucată de pînză aromind plăcut a rufă proaspăt spălată ; bunicul taie

pînea cu lovituri scurte de satîr ; urciorul cu apă trece din mină în mină.

Iată orele de după cină, petrecute dinaintea vetrei în care ard trunchiuri întregi. Bunica, torcînd din nesfîrșitul caier, povestește basme în care lupul joacă un rol de seamă, fiindcă pare mult mai adevărat decît chipul Scufiței Roșii ; apoi, copilul — ai cărui ochi se închid — se întinde pe salteaua lui pusă pe dușumea — un sac umplut cu paie de ovăz — și adoarme vișînd casa pe roate, în care ar vrea să locuiască sus, pe munte, laolaltă cu păstorii și cîinii.

Apoi, într-o zi de primăvară, descoperă un cuib în cîmp, un cuib făcut din fire de păr și din paie fine. Bucuria neîarmurită pentru primul cuib găsit și cu șase ouă de un albastru minunat în el, muiate parcă în culoarea azurie a cerului, prima bucurie pe care i-a dăruit-o pasărea ! „Copleșit de fericire“, se întinde pe iarbă și privește îndelung ; ia cu el un ou și-și făgăduiește să-i urmărească neapărat clocirea ; preotul satului, întîlnit în drum, îi dă prima lecție de istorie naturală asupra cuibului de mărăcinar.

„Așa se năștea vocabularul care trebuia într-o bună zi să-mi îngăduie să salut cu adevăratul lor nume miile de actori ce însuflețesc scena cîmpiilor, miile de floricele care ne zîmbesc de pe marginea potecilor“.

O bucurie la fel de mare i-a prilejuit și prima ciupercă culeasă din mușchi, în mijlocul pîlcului de fagi, unde croncăneau ciorile ; semănînd cu un ou lăsat acolo de vreo găină hoinară, ea îi insuflă copilului pasiunea pentru ciuperci, păstrată pînă la bătrînețe. Și de pe acum el născocеște o clasificare elementară, pentru a se descurca printre toate aceste varietăți în formă de clopoțel, stingătoare de lumînări, pîlnie, păhăruț, fus...

În dosul boschetului de fagi se află un pîrîiaş ; în pîrîu e un stăvilar şi pe stăvilar o moară ; acolo a văzut el înotînd într-o dimineaţă un soi de şopîrlă bon-doacă, o sălămîzră !

Iată, în sfîrşit, şcoala unde a vieţuit mai mult cu animalele decît cu oamenii. Încăperea e împodobită cu poze naive : Abraham, Iacob, Jidovul rătăcitor, Genova de Brabant. La adăpostul vetrei cît toate zilele, sînt două paturi cu obloane, unde dorm pensionarii. Iarna, fiecare şcolar îşi aduce buturugile lui ; băieţii se strîng roată în jurul focului ; în ceaune fierb tărite pentru porci ; uneori, vreun năuc înfulecă un cartof pe jumătate crud sau ronţăie nuci, în timp ce silabiseşte alfabetul. Vara, prin uşa larg deschisă, dau năvală în casă orăţaniile din curte şi trebuie să le alungi cu hohote de rîs. Şcoala în aer liber alungă necazurile pricinuite de abecedarul din hîrtie cenuşie, şi de cerneala făcută din funingine muiată cu oţet şi care nu scrie. Învăţătorul îi pune să strivească melcii din grădină şi-i foloseşte la întorsul fînului de pe cîmp ; el se face că nu vede cînd puştii pescuiesc broaşte sau raci, le dă voie să-şi umple buzunarele cu narcise, nuci, cărbuşi, lăcuste cu aripile albastre şi roşii...

Cîte amintiri ! Cîte imagini !... Fabre e moşneag cînd îşi povesteşte copilăria. Ştregarul de la ţară, a cărui copilărie a trecut prin aspre încercări, a rămas în urmă, departe ! Dar, la chemarea lui, amintirile dau năvală tot atît de proaspete, tot atît de tinere, de parcă abia s-ar fi născut. Şi el chiar le aseamănă cu puişorii de potîrniche care, la primul strigăt îngrijorat, dau fuga să se ghemuiască sub aripa maternă.

J. H. Fabre are acum zece ani. Taică-său a părăsit Saint-Léons pentru a-și căuta norocul la Rodez, unde va ține o mică cafenea. Copilul intră la liceul orașului. Pe atunci liceul nu era de loc mai îmbietor și nici mai bine înzestrat decât școala satului. Extern și bursier, Jean-Henri cîntă în corul capelei pentru a-și plăti cheltuielile de studii. Totuși, acolo, în vechiul liceu mohorît și fără faimă, cunoaște el, pentru prima dată, farmecul puternic al cărților, încîntarea studiului, noblețea limbilor clasice. Dar ceea ce-i place mai mult în cărți este tot natura. El îl descoperă pe Virgiliu, îl deslușește pe La Fontaine ; în ei, caută și găsește arborii, florile și animalele, prietenii lui de totdeauna. Ciobanii Siciliei îi sînt strămoși ; le cunoaște jocurile și cîntecele ; ca și ei, a trăit cu caprele, greierii și albinele. Astăzi trăiește la oraș, între zidurile posomorîte ale liceului ; dar visează și-și aduce aminte. Viața de hoinar și-a închis porțile. Trebuie să muncești, să înveți, să-ți pregătești mijloacele de trai.

În schimb, joia și duminica ce răsplată ! Ce bucurie ! Ce libertate ! O zbughește pe cîmpia atît de apropiată de Rodez, orașel înghesuit pe o stîncă deasupra unei priveriști neîntrecute. Și acolo, primăvara, se pierde în visele minunate, care fac să-i fiarbă sîngele și să-i scînteieze gîndurile, vise în care amintirile antichității se amestecă printre feeriile naturii. Il vedeți, într-o dimineață de aprilie stînd pe malul pîrîului, pîndind primii cucii ieșiți din ouă în iarba îmașurilor ? Un cioban cîntă din fluier : e Menalcus sau Tityrus. Un greiere ascuns în pămînt îi răspunde : e greierele lui Florian ; vioara lui îl despăgubește că n-are culorile strălucitoare ale fluturilor. O pasăre își ia zborul dintre trestii : bitlanul lui La Fontaine se rein-

toarce mofluz de la pescuit. La poalele cringului, un stejar lasă să-i atîrne jalnic trunchiul mîndru, frînt în două de furtună ; mistralul e viclean în aprilie...

Visătorul se ridică și se afundă în tufișuri : dă cu ochii de cuibul petrușelului pe o tufă de enupăr și vede gaița ciugulind o ghindă, în mușchi ; scutură plopii, ca să facă să cadă o ploaie de cărăbuși.

Și vine apoi seara ; frumoasa duminică ia sfîrșit. Trebuie să se reîntoarcă acasă. Dar la învățătură, el caută mereu și regăsește viața fermecătoare, marea educatoare, pînă și în cele mai de rînd și mai obișnuite lucruri. A copiat tema sau problema și pana îi cade din mîna. Privește, visează. Revede oare cîmpia sau pădurea scăldată în lumina blîndă a primăverii ? Nu. Penei de gîscă, pe care o are dinainte, îi cere mai multe : ea îl învață ce e „soliditatea, elasticitatea, capilaritatea“ ; pîrghie a cărei presiune produce îndepărtarea vîrfurilor, ea îi arată, „de la prima întrebare“, că materia grasă o împiedică să prindă cerneală ; catastrofa care s-a produs îl face să-și dea seama că nu trebuie să moie decît vîrfurile ; și cînd a trebuit să îndepărteze pata cu briceagul, pentru a scrie pe locul pătat, pata i-a deslușit rolul cleiului în fabricarea hîrtiei. Atîtea lucruri ! Cîte învățăminte dintr-o umilă pană de gîscă, cîte învățăminte pentru viitorul fizician, pentru acela pe care un mare savant îl va numi curînd „observatorul fără pereche !“

Viața la liceul din Rodez, îmbinare de visuri și descoperiri, dură patru ani. După care timp, băiatul trebuie să se deștepte din visul fermecat, iar deșteptarea îi fu brutală.

Taică-său, căruia treburile îi merseseră prost, părăsește orașul Rodez, plecînd la Toulouse, apoi la Montpellier, ținînd morțiș la aceeași meserie, urmărit

de același ghinion. Jean-Henri Fabre abia putu să-și ducă la capăt, cu chiu cu vai, clasa a cincea la seminarul din Esquille.

Dar veni ziua când rămaseră fără un ban în casă ; și atunci fu silit să-și închidă cărțile și caietele, să părăsească locuința părintească, să ia haina și boccea de negustor ambulant, să-și câștige existența singur. Avea patrusprezece ani.

Mai târziu, evocînd amintirea acestei triste perioade din viață, cînd credea că și-a luat rămas bun de la carte pentru totdeauna, el spunea : „Vai ! Am suferit de foame ; de multe ori am dormit sub crengile primitive ale vreunui copac ; dar noaptea, mă uitam la stelele care păreau că-mi surîd și mă încurajează ; și, ca și iepurii care făceau să foșnească iarba în jurul meu, simțeam o bucurie de negrăit cînd vedeam că se ivesc zorile“. Citind rîndurile acestea este cu neputință să nu te gîndești la o altă copilărie aventuroasă : la aceea a lui Jean-Jacques Rousseau. Ca și el, la paisprezece ani, Fabre doarme sub cerul liber, rătăcește pe multe drumuri și încearcă multe meserii. Intr-o zi vinde lămîi la bîlciul din Beaucaire, într-alta lucrează la terasamentul drumului de fier din Nîmes. Cînd cîștigă cîțiva gologani, cumpără o bucată de pîine, se gîndește la cărțile lui dragi, părăsite, își dă ultimii bănuți pe un volumaș de poezii. Lungit la marginea unei țarini, el citește versuri, mîncînd cîteva boabe de struguri, sau observă insectele, ca de pildă cărăbușii de brazi, înveșmîntați în catifea cafenie, cu pete albe : astfel își adună laolaltă cele două mari pasiuni — poezia și știința.

Faptul că vagabondajul și viața nenorocită n-a ținut multă vreme, îl datorează Fabre numai energiei și inteligenței sale. Singur, cu prețul celor mai crunte

lipsuri, el și-a pregătit examenul de admitere la școala normală primară din Avignon, unde micul vagabond, cu mâinile bătătorite de munca grea a pă-mîntului, reuși primul.

Intră în școala normală. Și asta nu însemna norocul, ci salvarea, adăpostul, pîinea asigurată, dar mai cu seamă posibilitatea de a învăța și de a se înălța mai sus. Ce-au însemnat anii aceștia de școală, ne-a spus Fabre singur, mai mult cu melancolie decît cu bucurie. I se predă ceea ce el știa : puțină gramatică, aritmetică, geometrie ; învățătorilor de pe acele timpuri nu le trebuia mai mult, iar școala normală nu pregătea decît învățători de curs primar. Cu mult deasupra camarazilor săi, noul normalist se izolează pentru a învăța singur ceea ce profesorii nu-i puteau predă. Îl atrag mai cu seamă științele fizice și naturale ; în timp ce în jurul lui ceilalți silabisesc greșelile unei dictări plicticoase, pe care el o știe pe de rost, Fabre studiază pe sub pupitru, între două dicționare, floarea de gura leului, elitra gîndacului *Carabus auratus*, acul viespii sau fructul de leandru. Totuși, va trebui să-și petreacă acolo trei ani plictisitori, să bată pasul pe loc, ca să-și pregătească examenul pentru diploma de absolvire a cursului superior, scopul și consfințirea acestor studii bazate pe noțiuni elementare. Dar obține diploma după doi ani, cu un an înaintea colegilor săi. Și poate atunci să se dedice, fără remușcări, studiilor sale personale : latina, greaca, chimia, istoria. Iese din școala normală la optsprezece ani, înzestrat cu un titlu modest, dar mai instruit și îndeosebi mai lacom de învățătură și mai capabil ; și-a cucerit libertatea, își cîștigă pîinea : a fost numit învățător la liceul din Carpentras.

Dar nici de data aceasta, vai ! nu și-a găsit norocul și nici măcar îndestularea. Ca învățător câștigă șapte sute franci pe an, adică exact atît — spune el — „cît să se poată hrăni cu năut și cu un pic de vin“. Își începe cariera aceasta mai mult decît modestă în 1842, și, cu îndrăzneala tinereții, se căsătorește în 1844 cu o fată din partea locului, învățătoare ca și el ; curînd în cămin vor apare mici guri, tare flămînde. Părinții lui, departe de-al putea ajuta, sînt urmăriți de ghinion. Tatăl a dat greș pretutindeni ; acum își face trista meserie la Pierrelatte, în provincia Drome, nu departe de Carpentras, în departamentul Vaucluse și familia se găsește din nou aproape reunită.

Să ne oprim o clipă la această ultimă etapă care încheie aventuroasa tinerețe a lui J. H. Fabre. Înainte de a se avînta pe drumul viitorului, al succesului, al gloriei, el se reculege, se pregătește, devine cu adevărat conștient de ceea ce vrea. Și regăsește în această oră hotărîtoare a vieții cele două pasiuni mai adînci a întregii sale adolescențe : natura și studiul. Pe lîngă ele trebuie să mai adăugăm un gust nou, pe care l-a simțit trezindu-se : gustul de a comunica și altora cunoștințele lui, chemarea învățămîntului. A cunoaște, a învăța, a-i învăța pe alții — aceasta este și va fi deviza aceluia care, la apusul vieții sale, scria pentru unul din fiii săi următoarele sfaturi : „Nădăjduiesc că vei învăța și tu, la rîndul tău, că nu poți fi niciodată atît de fericit, ca atunci cînd munca nu-ți lasă vreo clipă de răgaz. *A lucra înseamnă a trăi.*“

În departamentul Vaucluse, unde-l mîină soarta, unde se va stabili, unde-și va trăi de acum toată viața, în afara unui scurt răstimp petrecut în Corsica, natura se vedește cu totul diferită de aceea pe care a

cunoscut-o și iubit-o în Rouergue-ul său natal. Este natura climatului mediteranean din Provence, Carpentras, Avignon, Orange, Sérignan — la aceste localități situate într-un cerc de câteva leghe, între Ron, Durance și muntele Ventoux, își va mărgini de bună voie orizontul și dorințele.

Regiunea e pitorească și, lucru esențial pentru Fabre, prin natura solului ei, este nespus de bogată în insecte. Găsești drumuri desfundate, între două maluri de nisip, întinderi plantate cu viță de vie și măslini, sortite parcă pentru a fi împărăția viespilor și a albinelor sălbatice. La orizont se înalță muntele Ventoux însemnat cu petele întunecate ale pădurilor sale și cu petele albe ale zăpezilor, loc de excursie deosebit de atrăgător pentru viitorul naturalist. De atunci rămîne el cu obișnuința acelor drumeții, acelor vînători pasionate, pe care nimic nu le poate întrerupe, nici vremea arătată de ceas, nici foamea, nici noaptea. Iar pățaniile îl fac vestit în regiune. Într-o bună zi, un păznic, văzîndu-l urmărind nebunește un fluture printre vii, îl ia drept un rău făcător și-l arestează ; niște culegătoare de la o vie, zărirîndu-l într-o dimineață la pîndă în fața intrării unui viespar și regăsindu-l seara în același loc, rîd de el, crezîndu-l un biet nebun sau se tem socotindu-l vrăjitor. Ce-i pasă lui ? De cîte ori poate scăpa din oraș, de acasă, de la școală, pleacă grăbit cu inima plină de voieșie. „Astăzi tabla neagră n-are de lucru, e sărbătoare. Te trezești devreme ca să pornești în expediția plănuită, atît de devreme, încît trebuie să pleci nemîncat. Fii pe pace : cînd te prinde foamea, poposești la umbră și găsești în sac merindea obișnuită: un măr și un cultuc de pîine.“

Totuși, Fabre nu disprețuiește tabla școlară, batjocorită în glumă, iar studiul — mulțumită căruia

știe că-și va câștiga independența — îl iubește din răspuțeri, i se dedică cu înflăcărat avînt. Și de astă dată, nevoia pîinii de toate zilele, gîndul la familia pe care și-a înjghebat-o și la viitorul nesigur îi susțin energia. „Istoria naturală, — scrie el, — nu mă putea duce la nimic. Învățămîntul o ținea deoparte pe vremea aceea, socotind-o nedemnă să stea alături de latină și greacă. Îmi rămîneau matematicile, pentru care nu erau necesare decît uneltele cele mai simple, o tablă, o bucată de cretă, cîteva cărți.“ Fără ghid, fără sfaturi, se avîntă singur în știința aceasta aridă și cu care nu este familiarizat. Gîndirea lui tenace vine de hac tuturor greutăților. El a simțit lipsurile cunoștințelor dobîndite pe apucate. Încordîndu-și voința, se pregătește în cîteva luni și ia cu succes, la Montpellier, bacalaureatul și cele două licențe în matematici și științe fizice. Fără să se lase răpus de oboselile unei vieți deloc simple, în care trebuie să muncească în același timp și ca profesor și ca student, fără să se lase doborît de necazurile vieții de familie, de moartea neașteptată a primului său copil, el învinge, se ridică, se eliberează în sfîrșit de piedicile rutinei.

Totodată, chibzuind asupra purtării sale din trecut, asupra lipsurilor din copilărie, asupra greutăților întîmpinate pe calea învățaturii, el descoperă că este un educator.

Va căuta ca experiența lui să fie de folos copiilor care-i sînt încredințați. Între zidurile întunecoase, printre cărțile mohorîte, el va preda științele, făcînd ca viața să fie înțeleasă și iubită.

Ca învățător, conduce o clasă primară a gimnaziului : îi sînt încredințați elevi de zece ani. Dar în mijlocul acestora el se simte în largul lui, ca acasă, căci

aproape toți școlarii sînt, ca și el, fii de țăran și se vor reîntoarce la țărină după cîțiva ani de gimnaziu.

Adaptînd învățătura la cunoștințele pe care le aveau școlarii, la viața care-i aștepta, îi vine ideea să predea puțină chimie agricolă : compoziția solului, nutriția plantei. Unii vor rămîne la oraș, dar vor fi lucrători... Nu face nimic ! Chimia industrială ne ajută, cu alambicul, cu retortele, cu eprubetele ei : iată taninul, care-i interesează pe viitorii argăsitori și iată metalele și fabricarea săpunului și a afumăturilor. Fabre îndrăznește să împrumute de la colegul său, profesorul de fizică, instrumentele unui laborator să-răcăcios. Și într-o zi reușește să fabrice oxigen și să aprindă o luminare în eprubetă, înaintea auditoriului uimit. Momentul e solemn. Nimeni nu mai respiră, toate inimile bat, inima profesorului bate chiar mai tare decît a elevilor. El va mărturisi mai tîrziu că simțea curgîndu-i prin vine căldura entuziasmului. De acum înainte, cu îndrăzneala inovatorilor, el va merge din încercare în încercare, iar elevii din surpriză în surpriză ; căci iată bucata de oțel care se aprinde într-un vas plin cu oxigen, iată flacăra hidrogenului care cîntă într-un tub de sticlă, exploziile unui amestec detonant, minunățiile fosforului, metamorfozele carbonului. Mereu bagheta vrăjitorului care transformă și însuflețește materia !

Toate experiențele astea, puțin obișnuite pe atunci în clasele superioare, erau o adevărată revoluție într-o clasă primară. Geniul lui Fabre, dezvăluit aici, constă în a explica știința prin viață, care înseamnă experiență îndelungată — și de a demonstra adevărul, distrînd copiii.

Același spirit, aceeași ingeniozitate le folosește în predarea elementară a ortografiei, gramaticii, ana-

lizei. Vrea să facă să reiasă regulile chiar din cele arătate, în loc să-i învețe formule searbăde, lipsite de înțeles pentru copii. Dar eforturile lui inteligente se lovesc de rutină și directorul gimnaziului îl sfătuiește să revie la metoda tradițională.

Pentru a-și alunga mîhnirea pricinuită de această mică dezamăgire din pricina căreia îi suferă mai mult dorința de a fi folositor decît trufia deșartă, el caută în jocurile copiilor un nou mijloc de a-i instrui, distrîndu-i. Jocurile acestea sînt cele mai puțin costisitoare, cele mai simple, cele care se potrivesc elevilor săi, mai toți copii săraci : „umilul titirez, — scrie el într-o zi gîndindu-se la anii săi de predare în învățămîntul elementar, — umilul titirez, făcut dintr-o cojiță de piine de secară înfiptă într-un bețișor și care se învîrtește fără zgomot pe foaia unui abecedar, redă o imagine destul de justă a pămîntului care se deplasează în jurul unui cerc și se învîrtește în același timp și în jurul lui. Lipite pe un disc, niște bucățele de hîrtie, colorate cum se cuvine, ne vorbesc despre lumina albă, care se poate descompune în mai multe raze“ ; pușcociul făcut dintr-o creangă de soc ne desvăluie tainele balistice și presiunea vaporilor în mașini ; mica fîntînă hidraulică, fabricată cu ajutorul unui simbur de caisă și a două paie, ne explică sifonul. O sticlută, un borcănel vechi de muștar, un muștiuc de pipă, o sticlă, o pană de gîscă — n-are nevoie de mai mult pentru a distra și instrui.

Uneori, își ia gloata de ștregari și-i dă drumul pe cîmp ; mare îndrăzneală pentru acele timpuri, hoinăreala asta colectivă, cu complicitatea și sub răspunderea profesorului ! Dar el îi învață să cunoască de aproape realitățile terenurilor, ale plantelor, ale animalelor. Și, uneori, se întîmplă ca profesorul să în-

vețe de la elevi. O întrebare, o observație, o mărturisire naivă a unui pui de țăran, îi dezvăluie pe dată ceea ce nu-l putuse face să înțeleagă mai multe pagini dintr-un tom.

Astfel, combinînd jocul cu studiul, natura cu cărțile, experiența cu regula, neostenit, el se instruește fără încetare. Pentru a-și spori puținele venituri, primește să dea cîteva lecții, unor elevi mai vîrstnici decît școlarii lui. I se cere să predea algebra ; n-o cunoaște ; ei bine ! O s-o învețe singur, în ajunul zilei cînd trebuie s-o predea, și lecția aceasta, adeseori pierdută pentru elev, n-a fost niciodată pierdută pentru profesor.

Cum reușește el, cu salariul de șapte sute franci și cu meditațiile lui prost plătite, să mai facă și economii ? Fapt este că, cu cîțiva gologani anevoie puși deoparte, lipsindu-se de multe lucruri, își cumpără prima carte de istorie naturală a lui Blanchard — despre animalele articulate, carte pe care o va păstra totdeauna la loc de cinste în bibliotecă. În același timp alcătuiește, pentru el și elevi, un mic muzeu ; adună și colecționează tot ce găsește : exemplare de pietre și minerale, fosile, plante, mușchi, insecte, chiar și monede.

În timpul vieții acesteia atît de plină, încît plictiseala sau tristețea nu-și găsesc locul în ea, Fabre atinge vîrsta de douăzeci și cinci de ani. Era însurat, tată de familie, funcționar ; avea titluri și diplome, mai mult chiar, avea cunoștințe și însușiri de educator, pe care — probabil — începeau să le înțeleagă și cei din jurul său. La 22 ianuarie 1849, un decret ministerial îl numea pe micul cioban din Saint-Léons, pe bietul negustoraș de lămîi din Beaucaire, profesor de fizică la liceul din Ajaccio, cu un frumos salariu

de 1800 franci. Dintr-o dată, bugetul îi este mai mult decît dublat și perspective noi, de studiu — dacă nu de noroc — i se deschid înainte.

Așa se termină prima parte a vieții lui J. H. Fabre ; căci popasul în Corsica reprezintă într-adevăr o transformare în soarta și în gîndurile lui.

Dacă n-a învins încă natura, vrăjitorul i-a privit însă în față minunile și tainele. Cu bagheta lui magică, el a atins în treacăt multe dintre viețuitoare și multe lucruri neînsuflețite. Făt-Frumos a deșteptat, în sfîrșit, prințesa, din somnul unei veșnice primăveri ; cortina se lasă pe feeria naivă a copilăriei, pentru a se ridica curînd peste drama cea mai pasionantă și mai vie.

II

GENIUL INSEAMNĂ RĂBDARE INDELUNGATĂ

(1849—1880)

Șederea lui Fabre în Corsica constituie un eveniment hotărîtor în viața sa : dacă nu i-a adăugat mare lucru la însușirile de a cunoaște natura și de a o iubi, i-a îngăduit în schimb să cîștige, în sfîrșit, acea metodă științifică, fără de care însuși geniul este neputincios. În Corsica, Fabre întîlnește adevărați savanți — nu mai mari decît va deveni el însuși — dar mai mari decît era în acel moment. Lor le datorește inițierea necesară ; ei s-au interesat de el și, în cîteva clipe, cunoașterea lucrărilor lor, cercetărilor lor, discuțiile cu ei, i-au dezvăluit ceea ce nici natura și nici cărțile n-ar fi putut să-i descopere. La formarea acestei mari inteligențe, n-au mai contribuit — propriu zis — alți maeștri în afară de ei.

Pentru Fabre, care pînă atunci își petrecuse toată tinerețea în același ținut — unde se va reîntoarce curînd, după cum a dorit, ca să-și trăiască îndelungată-i viață — Corsica însemna în primul rînd descoperirea unei lumi noi : marea, pe care n-o cunoscuse încă, înălțimile muntelui sălbatic și aproape inaccesibil, un climat pe jumătate oriental — iată ce-i oferea insula fermecată, plină de culori și miresme.

Deîndată el se lasă în prada fericirii de a privi cu ochi mari, de a admira, de a respira aerul acesta necunoscut. Modestul țăran din Aveyron, smuls pentru un timp de pe podișurile pietroase, se aventurează în

mijlocul vegetației bogate, prin codri adânci, prin mărăcișurile de nepătruns ; urcă piscurile mărețe, de unde domină, peste golfurile singurate, marea cu cîntecele ei divine.

O asemenea întîlnire cu cea mai emoționantă și mai bogată natură era sortită, desigur, să-i întărească pasiunea pentru istoria naturală. El își reia plimbările și vînătorile din cîmpiile provenșale, le prelungește, le înmulțește, nesățios să vadă și să cunoască totul ; într-o zi adună de pe plajele nisipoase scoici ciudate, în culori de basm, în altă zi culege de pe un pisc semet, din mijlocul zăpezilor veșnice, *floarea zăpezilor* ; se aventurează să le răpească pînă și norilor plantele de munte.

Din aceste expediții se reîntoarce beat de entuziasm ; sufletul îi vibrează la toate minunățiile pe care le-a contemplat față în față, în singurătate, doar cu gîndul. Și, pe neașteptate, se simte poet. Entuziasmul i se traduce în versuri grăitoare ; el cîntă cu lirism frumusețile spațiului, ale infinitului ; cîntă căile cerului, constelațiile, timpul și locurile. Poet va rămîne pentru totdeauna, nu numai prin însușirea de a exprima viața naturii, prin acel suflu de poezie prezent în toate studiile lui științifice, ci prin creațiile care-i vor fi odihnă pentru minte, în acele mici și încîntătoare poeme provenșale, pe care le va scrie în sihăstria de la Serignan, prin admirația pentru marii scriitori inspirați, Virgiliu, La Fontaine, Jean-Jacques Rousseau, Michelet, Victor Hugo, prin legăturile personale cu doi mari poeți ai Provenței : Mistral — vecinul său, Roumanille — elevul său. Și, ca și poezia, va adora și muzica ; va compune într-o zi, la harmonium, mici arii, pentru a-și acompania poemele rustice ; va face să cînte vîntul prin copaci sau pe culmi ;

va modula cîntecul greierului, zborul libelulei, flautul broaștei. La amintirile din Corsica se vor adăuga impresiile din Provența, pentru a-i da versurilor și muzicii savoarea și armonia adevărului.

Munca de profesor la gimnaziul din Ajaccio îi lasă mult timp liber. El știe să profite de răgaz, fără să-și neglijeze îndatoririle, fără să nesocotească interesele elevilor. Dacă științele naturale, studiul vieții, îi rămîn pasiunea dominantă, Fabre nu poartă pică nici matematicilor, nici științelor fizice, care-l hrănesc pînă cînd va putea să scape de sub tutela lor. Ele îl ajută în cercetări, îl fac să înțeleagă; singur mărturisește că le-a rămas mereu îndatorat pentru momentele distractive pe care i le-au prilejuit, atunci cînd nu putea să adoarmă. Geometru desăvîrșit, el va cere mai tîrziu spiralei logaritmice să-i explice arhitectura păianjenului și melcului, pînza unuia și cochilia celuilalt.

Dar se pare că în această epocă îl preocupă îndeosebi botanica. Fabre iubește plantele cu același avînt cu care iubește insectele. De altfel, genialele lui descoperiri, în domeniul instinctelor animalelor au făcut într-o largă măsură să se uite că acest savant a fost un savant complet, nicidecum mărginit la o specialitate îngustă, ci gata oricînd să fie cu mintea și inima deschisă față de toate minunile naturii.

Plantele au exercitat din totdeauna o atracție de neînvins asupra lui Fabre. Puțin cîte puțin, el va descoperi raporturile strînse dintre plantă și insectă. De la vîrsta de cincisprezece ani, de pe cînd alerga pe drumuri pentru a-și cîștiga pîinea, el aduna plante; primele flori uscate, amintiri din anii de cruntă sărăcie, sînt și primele exemplare ale uriașului ierbar pe care-l va continua toată viața. Zece ani mai tîrziu, con-

tinuînd să colecționeze, el descoperă în Corsica specii rare de ciclamene, ferige, piciorul-cocoșului, din care va aduce exemplare la Avignon. Ciupercile — după cum am văzut — îl interesau de pe cînd avea șase ani ; ele au fost — spune Fabre — marile lui plăceri botanice din prima tinerețe ; și n-a încetat niciodată să se ocupe de ele ; chiar la optzeci de ani, în timpul frumoaselor după-amiezi de toamnă, se va duce cu pași domoli să caute ciuperci printre ferigele ruginii. A pictat, în acuarele minunate, toate varietățile de ciuperci din regiunea mediteraneană și albumele acestea alcătuiesc o colecție unică în lume, prin valoarea artistică, și prin interesul lor științific. Frunzele, tulpinile și rădăcinile, florile și fructele îl atrag ca decor, ca mediu natural, ca mijloc de viață al insectelor. S-ar putea scrie oare istoria moravurilor omenești, lăsînd la o parte locuința, îmbrăcămintea și hrana ? El, care avea în minte istoria moravurilor insectelor, nu le-a despărțit niciodată de cadrul necesar, dat de natură : pentru omidă, pentru albină, pentru musculiță, copacul, firul de iarbă, o corolă, un grăunte de polen, sînt o lume întreagă. Iată de ce, la Fabre, botanistul a luat-o înaintea entomologului ; iată de ce, în Corsica el i-a datorat botanicii unele dintre bucuriile cele mai mari și descoperirile mai prețioase.

Ba chiar i-a datorat și mai mult încă. I-a datorat prima lecție, singura și neuitata lecție de istorie naturală, pe care a primit-o cîndva. Dacă nu l-ar fi întîlnit la Ajaccio pe Requien, botanistul din Avignon, venit să studieze bogata floră a Corsicii, dacă nu i-ar fi călăuzit drumurile prin munți și tufișuri, punînd în slujba lui experiența proprie, iscusința-i de cercetător experimentat, amintirile descoperirilor proprii și zelul

său neobosit, l-ar fi văzut oare venind la el, peste cîteva luni, pe savantul și vestitul profesor din Toulouse, pe naturalistul Moquin-Tandon? Maestrul încărcat de onoruri, profesor la facultate, corespondent al Institutului — nu s-a rușinat să coboare pînă la a-l considera drept egal pe modestul licențiat, pe neînsemnatul profesor de gimnaziu, în care ghicea născîndu-se măiestria. Totuși, ar fi putut el prevedea că geniul și gloria lui Fabre vor eclipsa într-o bună zi știința și faima lui Moquin-Tandon?

Ca și Requieren, Moquin-Tandon și-l făcu pe Fabre tovarăș la ierborizări; într-o seară, vrînd să-i mulțumească tînarului coleg pentru serviciile aduse, el se oferî să-l învețe cum să facă disecții. Se găseau încă la masă amîndoi, în fața resturilor unei cîine nu prea îmbelșugate; într-un vas se aflau niște fructe: un melc nechibzuit își tîra încet cochilia peste pere și struguri. Savantul din Toulouse luă o farfurie adîncă, turnă un pic de apă în ea, scufundă melcul, îi desfăcu cochilia și, cu ajutorul unor foarfeci fine și a două ace, deschise delicat corpul animalului, separă țesăturile, arătă vasele, organele, filetele nervoase... În cîteva clipe, pe o masă de han, cu instrumente rudimentare, s-a desfășurat o lecție de anatomie cu totul senzațională. Dar cum mai fremăta de entuziasm auditoriul! Ce scînteie pentru focul care mocnea în sufletul arzător al lui Fabre!

Totdeodată, Moquin-Tandon, căruia spiritul mărinos și darul vorbirii îi egalau știința, Moquin-Tandon, care simțise sub stîngăcia și simplitatea tînarului său coleg meritul care nu răzbătuse încă la suprafață și talentul care se caută pe sine, începu să convingă un om gata convins; să părăsească matematicile, fizica și chimia, pentru că nu sînt adevă-

rata lui chemare ; să se dedice cu totul științelor naturale. Fabre îi înțelegea cu atît mai bine sfatul, cu cît el răspundea pornirii lui firești și tainice. „Geometrii se fac, naturaliștii se nasc gata făcuți, gîndea el ; iar eu m-am îndrăgostit de animale !“ În sfîrșit, voința făcu să triumfe pornirea firească. Fără profesori, fără călăuze, adesea fără cărți, în ciuda mizeriei, el va merge înainte, va trece peste toate încercările.

Acum, nu mai e vorba să adune cochilii și să usuce plante. Trebuia înțeleasă viața însăși. După unica lecție de disecție, Fabre începu să disece cu înfrigurare și, călăuzit mereu de instinct, el alege dintre ființele vii pe cele infinit de mici. Scalpelele lui sînt pumnale ascuțite, pe care și le fabrică singur din ace fine ; în locul mesei de disecție, folosește fundul unei farfurioare, în loc de vitrine — vechi cutii de chibrituri, în care își găzduiește cu duzinele insectele prinse.

Strădania încăpățînată prin care Fabre căuta să recîștige lungii ani pierduți în încercări și în îndoieli, dură cîteva luni. În răgazul acesta de timp își istovi trupul vînjos de muntean, își obosi peste măsură mintea limpede și viguroasă ; printre altele, umblînd, fără să ia măsuri de prevedere, prin regiunile cele mai nesănătoase ale insulei, în urmărirea insectelor, se îmbolnăvi de friguri palustre ; fu cuprins de crize groaznice ; și, după ce nu le dăduse importanță, fu silit să se supună necesității, să recunoască faptul că e bolnav și să ceară înapoierea în Franța.

În ianuarie 1852, Fabre fu numit la liceul din Avignon, tot ca profesor de fizică și chimie ; în liceele de pe acele vremuri nu se găsea încă loc pentru istoria naturală ! Iată-l revenind lîngă dragul său Ron, în scumpa lui Provence, lîngă ai săi, lîngă ținutul natal,

unde trecutul, amintirile erau încă vii. De acum, nu va mai pleca. E drept că și-a luat rămas bun cu părere de rău de la pământul vrăjit, care-l făcuse să cunoască o natură mai frumoasă și care mai cu seamă îi destăinuisce ce înseamnă adevărata știință. Dar ce are a face ? Nu e oare sigur, de acum înainte, că și-a găsit calea ?

Fabre va rămîne în Avignon timp de optsprezece ani, din 1853 pînă în 1871. Și perioada asta va fi cea mai activă, dacă nu cea mai rodnică, a vieții sale.

Familia îi sporise, dar leafa îi scăzuse : cei 1600 de franci nu-i ajungeau pentru locuința, hrana și îmbrăcăminte a șapte persoane, pe care le va număra curînd în căminul său. De aceea, pe lîngă cursurile cvenite, el mai adăugă lucrări suplimentare, meditații. În afară de fizică și chimie, mai predă la liceu și desenul. Devine directorul muzeului de istorie naturală, unde se găsesc colecțiile pe care primul său profesor — botanistul Requier — le-a lăsat moștenire orașului. Intocmește o floră a regiunii Vaucluse, pentru care îl pregătiseră primele sale lucrări și cercetările anterioare. În sfîrșit, pentru a se ridica mereu, mai ia un examen : licența în științe naturale și pregătește teza de doctor în științe. Pe-atunci visa să schimbe catedra liceului pentru o catedră la facultate unde, fiind mai puțin istovit de treburi plicticoase și mai bine plătit, ar fi putut avea mai mult timp liber pentru cercetări personale. Un inspector general, vizitîndu-i clasa, îl abate de la această cale, prea lungă, prea grea și în care un biet om ca el, fără avere și fără sprijin, risca să se prăbușească.

Tot insectele lui dragi îi vor alunga amărăciunea ; el cere naturii, cîmpului, vieții în aer liber, uitarea necazurilor. În preajma Avignonului descoperă cîmpii

însorite pline de cărăbuși. Și cărăbușul cu elitre aurite devine unul dintre subiectele lui de observație; acolo unde râul Durance își unește apele cu ale Ronului, descoperă un crîng de stejari verzi, în care mișună lăcustele și viespile. Adesea, în diminețile de duminică, își duce acolo elevii și le împărtășește pasiunea lui pentru insecte. Atunci au loc adevărate expediții prin pașiști, crînguri, vîlcele, în urmărirea micilor ființe nezărite, ale căror șiretlicuri caută să le zădărnicească și a căror sprinteneală vor s-o oste-nească. Uneori, vînătoarea îi mină pînă la poalele muntelui Ventoux. Fabre îndrăgește din ce în ce mai mult pămîntul regiunii Vaucluse, acest pămînt minunat, unde ar fi în stare să trăiască singur, timp de săptămîni și luni, numai să aibă la îndemînă și în fața ochilor, flori și ciuperci, păsări și insecte. De aceea, refuză slujbele mai bine plătite de la Poitiers și Marsilia, nevrînd să se depărteze nici de terenul de studii, nici de subiectele de observații care-l vor duce curînd pe drumul marilor descoperiri.

Și iată că într-adevăr, în viața acestui om modest și simplu izbucnește deodată, ca o furtună binefăcătoare, marele eveniment care-i va arăta limpede care-i este chemarea și-i va hotărî soarta.

Ascultați povestea aceasta, de atîtea ori rostită, și spuneți dacă nu e mai de necrezut decît cele mai minunate povești cu zîne.

A fost odată — fiindcă pe drept cuvînt așa se cuvine să începem — o gîză numită *Cerceris*, ale cărei moravuri, abia cunoscute pînă atunci, dovedeau în același timp o cumplită barbarie și o inteligență rafinată. Acest *Cerceris* e himenopter: are patru aripi membranoase: este, dacă vreți, un fel de albină sălbatică, o viespe uriașă. Pentru a-și hrăni progenerura

— larvele — *Cerceris* le aduce în cuib *Buprestis* un fel de licurici, care le va servi drept hrană; vînatul acesta nu e viu, cel puțin în aparență, pentru ca rezistența sau mișcările lui dezordonate să nu rănească gingașele larve de *Cerceris* ; dar printr-un procedeu a cărui ingeniozitate era un mister pentru toți savanții, el se păstrează la fel de proaspăt, de intact și de gustos, ca și cum abia atunci ar fi fost ucis. Inchipuiți-vă niște pui de potîrniche, care, fără să fie puși în răcitor, ar aștepta luni de zile în cămară, să i se facă poftă mîncăciosului.

În fundul provinciei Landes, departe de Fabre, trăia un entomolog ilustru — Leon Dufour — pe care îl pasionau moravurile pline de ciudățenii ale acestei *Cerceris*. După ce observase mult timp insecta mamă, cuibul, larvele și victimele, el trăsese concluzia că pentru a păstra proaspătă hrana puilor, mama îmbălsăma licuricii, așa cum egiptenii îmbălsămau morții. Ea le injecta un lichid în stare să împiedice descompunerea țesuturilor.

Chiar și pînă aici povestea era minunată. Ea constituie obiectul unei comunicări la Academia de științe și a unui memoriu savant, care veni într-o bună zi a anului 1855, de foarte departe, să-l găsească pe Fabre la modesta lui catedră de profesor. El citi memoriul, dădu din cap, se gîndi, își aminti de ceea ce văzuse, își închipui ce mai putea vedea ; nici povestea, oricît de frumoasă era — poate chiar prea frumoasă — și nici explicația nu-l mulțumea. Făcu la rîndul său cercetări și tocmai cînd se aștepta să distrugă o legendă frumoasă printr-o observație vulgară și simplă, el descoperi o minune și mai uluitoare încă.

Mai întâi dădu fuga, cît putu mai repede, la cuibul de *Cerceris*. Cîmpia din Avignon era plină de *Cerceris*. De cîte ori nu-i întîlnise, culegînd miere la poalele muntelui Ventoux ! Scăpă de lăcomia larvelor cițiva *Buprestes* pe alese, grași și gustoși după placul inimii. Îi observă cu răbdare. Surpriză ! Animalul nu era mort ; nu se mișca, dar trăia, avea elasticitate, sensibilitate, funcțiuni vitale. Rămas bun, poveste a insectei îmbălsămătoare și a mumiei ! Gîndăceji vînați de *Cerceris* nu sînt cadavre bine conservate, ci prăzi vii.

Mai răminea de explicat miracolul acesta al unui animal dat viu, dar fără apărare, în prada lăcomiei unuia mai slab decît el. Incepu cea mai grea parte a muncii. Nu se poate povesti aici, dar trebuie citit în povestirea lui Fabre, prin ce minuni de iscusință, prin ce pînde îndrăznețe, cu ce șiretlicuri stăruitoare, a izbutit să-i răpească lui *Cerceris* prada, mai întii vie, apoi paralizată, pentru a descoperi procedeul călăului și pentru a înțelege soarta victimei. Frumoasa din pădurea adormită n-a adormit pentru că s-ar fi înțepat din nebăgare de seamă cu fusul lăsat în mîinile ei nepricepute ; ea a fost înțepată de dușmani cu un ac necruțător. *Cerceris* nu este un îmbălsămător, nu ; este mai mult decît atît, e un chirurg foarte savant în anatomie și fiziologie ; el știe exact locul unde trebuiesc înțepați centrîi nervoși ai victimei, pentru a o paraliza fără s-o ucidă ; el știe cîte înțepături de ac trebuie să facă ; știe, cu aproximație de aproape o zecime de milimetru, unde trebuiesc făcute rănile pentru a nu fi mortale și pentru a lăsa prada fără apărare între fălcile larvelor. Aceasta e taina misteriosului ospăț.

Nu există poveste mai frumoasă între povești, la Homer sau La Fontaine. Nu există vis mai frumos născocit de oameni. Și a trebuit să dăm aici citeva amănunte, nu numai pentru că povestea e minunată și pentru că avîntă imaginația tot așa după cum descumpănește inteligența, dar și pentru că această admirabilă descoperire este punctul de plecare al vocației lui Fabre, al geniului său, al lucrărilor întregii sale vieți și al acelor „*Amintiri entomologice*”, care rămîn opera sa capitală.

Și acum, cit de departe pare clasa cea mică a vechiului liceu, unde predă vrăjitorul ! Cît de puțin înseamnă griile meschine, greutățile, mîhnirile, miile de cruzimi ale vieții !

Ele sînt aici, totuși ; îl silesc pe Fabre să-și părăsească visul, să coboare din nou pe pămînt. Dar acum nu se mai teme de ele, le privește drept în față.

Mai întîi, ce e mai grabnic : trebuie adus la cunoștință adevărul, nu pentru că l-ar fi îmboldit gîndul la glorie și la avere, ci pentru că e vorba de adevăr. O comunicare la Institut dezvăluie lumii savante numele, pînă atunci necunoscut, al modestului entomolog. Vor urma apoi alte comunicări, note, observații, din care se întrevede limpezimea și luciditatea geniului său. În curînd, Academia îi va acorda una dintre cele mai înalte recompense, un premiu Motyon. Din fundul Angliei, un savant a cărui glorie cucerise toată Europa, Darwin, îl privește ca pe un egal pe umilul profesor din Avignon și salută în el pe „observatorul inimitabil”. Un alt mare savant, Pasteur, sosește de la Paris să-l viziteze în căminul său sărăcăcios pe acela pe care-l consideră drept confrate ; el îi cere părerea despre bolile viermilor de mătase, despre bolile vinurilor pentru care caută leac ; îi ad-

miră știința și se miră de sărăcia lui. Cum se poate ca un om atît de însemnat să n-aibă pivniță, butoaie pline cu vinuri scumpe, cu sticle scumpe, din cel mai bun vin ? Dar Fabre nu roșește că e sărac.

Și iată că într-o dimineață sosește un alt vizitator, încă unul dintre cei mari, acesta însă ieșit din popor ca și el, apropiat de cei umili, priceput în a ghici, a înțelege și a ajuta mizeria mindră și tăinuită. Ministrul Învățămîntului Public — Victor Duruy — a auzit vorbindu-se despre neînsemnatul licențiat din Avignon, care-și îngăduie să facă Institutului comunicări în stare să zdruncine știința ; a aflat despre tezele remarcabile pe care el le-a susținut într-o zi, una asupra orhideelor, cealaltă asupra fosforescenței plantelor și știe că aceste teze de doctorat îl plasează pe neînsemnatul licențiat cu mult deasupra anumitor profesori specializați. Ministrul sosește de la Paris, fără să se anunțe, dă buzna în clasa profesorului, îl surprinde pe savant în laboratorul său. I s-a spus că profesorul nu era un slujbaș model ; sigur, nu pentru că și-ar neglija orele de clasă, dar, oricum, trăiește izolat, disprețuiește lumea mondenă, nu face vizite, se îmbracă cum poate, nu ține seama de protocol și de etichetă. Marea lui pălărie de muntean, făcută din fetru, cu borurile spălate de ploaie și decolorate de soare, surtucul lui scurt, de multe ori cirpit, bate la ochi printre jobenele și redingotele colegilor. Omul acesta de rînd nu poartă uniforma ; el necinstește profesiunea de profesor. Dar ministrul e om cumsecade ; se așază ca la el acasă pe masa laboratorului, printre cuptoare și retorte ; sporovăiește cu mîinile în buzunar, provoacă mărturisiri. Și Fabre ar vrea să-și ascundă mîinile în buzunar ; mîinile lui de muncitor, de chimist, sînt pătate de coloranții pe care îi studiază și

pe care îi minuieste. Ministrul nu se supără, din contră, pare încântat, zîmbește. Și iată-l că acum își scoate ceasul : a sosit ora să se reîntoarcă la gară, de unde trebuie să ia trenul pentru Paris. Nu face nimic ! Fabre își va părăsi o clipă retortele, îl va conduce pe ministru la gară și vor mai vorbi și pe drum. Fabre, cu totul imblînzit, se simte la largul lui. Pentru prima dată în viață vorbește cu inima deschisă, se mărturisește. Au ajuns la gară. Dar ce-i asta ? Pe chei, în costum oficial, în uniforme înzorzotate, toate autoritățile orașului s-au adunat pentru a-l saluta pe ministrul împăratului. Priviri mirate, fețe întunecate, șușotiri ironice îl întâmpină pe profesoară, personaj neînsemnat în mijlocul acestei mulțimi orgolioase. Un general privește prin lornion hainele uzate și, mai cu seamă, mîinile muncitorului, mîinile lui roșii, de chimist, „labelle de rac fier“, pe care Fabre n-a avut timp să și le spele. Domnește o tăcere de gheață. E ceva nemaipomenit ! Disprețuitor, generalul rostește : „Miini de boiangiu !“ — „Da, răspunde ministrul deodată, — mîini de lucrător ; eu vă doresc la cîți mai mulți să aveți asemenea mîini !“

Fabre e răzbunat. Dar el nu e orgolios și scena aceasta nu-i va fi cea mai plăcută amintire din viață. E răzbunat și mai strașnic peste cîteva luni, cînd chemîndu-l la Paris, ministrul îl ceartă prietenește că întîrzie să vină și-i trimite o depeșă : „Vino imediat, sau te aduc cu jandarmii !“ Cu toată timiditatea lui, Fabre se supune. La Paris găsește crucea Legiunii de onoare, un dar minunat : cărți pentru biblioteca sa, un fișic de șaizeci de ludovici pentru cheltuielile de călătorie și laborator și oferta unei situații nesperate, în stare să-i asigure timpul liber, de care avea atîta nevoie. I se oferă postul de profesor al prințului

imperial. La masa cu ministrul, este prezentat împăratului, asistă la recepția dată de societățile științifice. Peste tot se uită cu ochii mari, puțin speriați : șambelanii, cu pantaloni scurți, cu pantofi prinși în cataramă de argint, cu mersul măsurat, îi amintesc de dragii lui cărăbuși, care poartă peste elitre un frac cafeniu și alb... Și, apoi, într-o bună dimineață ia-l pe Fabre de unde nu-i... A dispărut, a zburat, a șters-o ca un răufăcător. Ținutul, orașul, lucrările, inspecțiile, frumoasa cîmpie, unde e singur și liber cu natura — totul îl cheamă, totul îl cere. A ales. Sărac și liber. A plecat.

Sărac și liber, fie ! Dar pentru piinea cea de toate zilele, pentru cărți, pentru instrumentele necesare, pentru timpul liber, neapărat trebuitor lucrului, tot i-ar mai trebui cîțiva bani. Dacă i-ar putea cîștiga ! Să încercăm !

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, marea industrie din Avignon se ocupa cu prepararea roabei, vopseaua roșie cu care se colorau mai ales pantalonii soldaților. Vopseaua se extrăgea din rădăcinile unei plante care creștea și acoperea toată cîmpia din Avignon. Aici, agricultura și industria erau într-adevăr surori. Fabre își pune în gînd să elibereze industria din robie. El caută să izoleze principiul colorant, alizarina. Stînd de dimineață pînă seara lîngă retorte, el observă, studiază, compară, experimentează ; din pricina asta avea „labele de rac fiert“ care-l nemulțumiseră pe general. Laboratorul îi este instalat în pivnițele unei mănăstiri părăsite, la Saint-Martial. Într-o bună zi, vechile bolți răsună de strigătele lui de triumf. A găsit ! Va fi bogat ! „Nimic mai simplu decît problema asta, o dată ce ai rezolvat-o. Dar cît de nebuloasă părușe atîta timp cît fusese de rezolvat !

Nu îndrăznesc să-mi reamintesc, — scrie el în Amintiri, — câtă imaginație și răbdare am cheltuit în încercări nesfârșite, pe care nimic nu le oprea, nici chiar ceea ce părea fără sens. Cîte meditații în biserica întunecată, cîte visuri înflorite! Și apoi, câtă amărăciune cînd experiența își spunea ultimul cuvînt și răsturna eșafodajul combinațiilor mele! Dirz ca sclavul din vechime, care aduna bani pentru eliberare, răspundeam la nereușita din ajun, a doua zi, cu o nouă încercare, împins de ambiția nedomolită de a mă elibera.“

Cînd era aproape de reușită, după atîta strădanie supraomenească, află din întîmplare că descoperirea este de prisos : alți savanți găsiseră mijlocul de a extrage mai economic alizarina artificială din gudron. În cîteva clipe totul se prăbușește. Fabre e ruinat mai înainte de a fi devenit bogat.

Să mai încercăm! Chiar în orașelul lui, savantul se bucură de un fel de popularitate, oamenii îl cercează plini de curiozitate. Dacă ar cîștiga de pe urma ei, pentru a-și mări cel puțin veniturile obișnuite? În 1867 el obține de la municipalitate, autorizația de a deschide în laboratorul său din Saint-Martial cursuri de științe fizice și naturale pentru tinerele fete. Ministrul Duruy îl încurajează și-l ocrotește. Cursurile lui au un mare succes. Elevele dau năvală. Fabre are darul de a amuza, de a trezi interesul, de a însufleți tot ce predă. Dar mai are și darul de a-i scoate din sărute pe cei învechiți și de a stîrni invidia. Acest visător blind nu știe să-și fi făcut dușmani. Și totuși mulți îl dușmănesc. Amintiți-vă de cruciada jobenelor și a redingotelor, de zîmbetul înțepat al generalului și al prefectului. Învățămintul lui nu era oficial, nu avea diplomă de profesor universitar! Învățămin-

tul lui nu era nici lipsit de pericole ; trandafirul și albina au taine pe care fetițele nu trebuie să le cunoască ! Rutina și invidia înving. Cursurile sînt suprimate. Lui Fabre i se ia direcția muzeului Requien și chiar la liceu situația îi este compromisă.

Nici de data asta nu pierde curajul. Dar se retrage, dă înapoi, demn, pentru a începe lupta într-altă parte.

Ceea ce a întrecut măsura — picătura care a făcut să se reverse paharul — a fost o bîrfeală meschină, un neînsemnat amănunt de viață casnică. Proprietăresele lui Fabre, niște fete bătrîne și mărginite la minte, firi arțăgoase, l-au dat afară în mod brutal, punîndu-i astfel pe drumuri familia numeroasă și sărmană. Fabre demisionează de la catedră ; se va muta altundeva.

Dar unde și cum ? Războiul din 1870 tocmai izbucnise, vremurile sînt și mai grele. Cu ce bani să asigure cheltuielile unei mutări, o nouă instalare și să facă față primelor cheltuieli urgente ale gospodăriei ?

După Darwin, după Pasteur, după Duruy, iată că se ivește în această tristă viață furtunoasă și prietenia unui om de seamă și a unui suflet mare ! Filozoful englez Stuart Mill, după ce suferise o pierdere dureroasă, se stabilise pentru cîtăva vreme la Avignon, în orașul unde îi murise pe neașteptate iubita tovarășă de viață. El rătăcește prin minunata cîmpie din Vacluse, unde totul îi reamîntește de ființa adorată. Intr-o zi îl întîlnește pe Fabre ; o simpatie rapidă și adîncă se leagă între cele două inimi mari. Stuart Mill e bogat ; geniul său a cunoscut fericitele momente libere, de care va duce totdeauna lipsă geniul savantului. În timpul războiului din 1870, Stuart Mill, reîntors în Anglia, unde este membru în camera comunelor, dă ascultare apelului, pe cit de mîndru pe atît

de discret, pe care i-l adresează prietenul său din Provence. În mare grabă, el îi împrumută — nu, îi dă, fără garanție, fără termen — trei mii de franci.

Fabre e salvat. În 1871, el părăsește Avignon și se mută în Orange. Se afla deci tot în dragul lui Vaucluse și nu ieșea din ținutul al cărui vrăjitor era. La câteva leghe de Avignon, el regăsește aceeași cîmpie, aceleași culturi, aceeași floră.

Stuart Mill i-a ajutat să facă față celor mai urgente nevoi. Dar familia are zilnic nevoie de hrană. Memoariile Institutului nu-și hrănesc autorul, roiba l-a trădat pe chimist. Cursurile și lecțiile aduc o leafă cu totul nepotrivită față de timpul și eforturile irosite. Mai rămîn pana și cartea. Fabre va scrie; el va pune în slujba unui mare editor care a știut să-l înțeleagă, în slujba unui imens public necunoscut, format din copii și din adolescenți, rara lui însuflețire de a preda, de a face cunoscut, însușire care formează o parte din geniul său. Lucrul acesta l-a mai încercat. În 1868, înainte de a părăsi Avignonul, el a început seria cărțuliilor de popularizare a științei, pe care o va continua timp de doisprezece ani și care vor face bucuriile atîtor mici francezi. Un editor parizian, Charles Delagrave, a fost izbit de limpezimea, iscusința și farmecul acestor cărți, care îmbină farmecul unei convorbi prietenești cu siguranța și seriozitatea unei lecții metodice. El le asigură o largă difuzare. Editorul și autorul cîștigă îndeajuns. Sigur pe ziua de mîine, Fabre poate să-și reia marile lucrări de știință. Știința este dezinteresată, ea aduce mai multă glorie decît cîștig; popularizarea ei nu este dezinteresată, ea aduce belșugul în casă.

Ca să vă puteți da seama ce însemnau cărțuliile acestea, scrise cu mulți ani înaintea *Amintirilor ento-*

mologice și care s-au răspîndit în Franța în mii de exemplare, trebuie să fi copilărit între anii 1880 și 1890. Care elev de gimnaziu, din vremea aceea îndepărtată, nu-și amintește cu plăcere de *Povestirile unchiului Paul* sau de *Istoria Buturugii* sau de *Cartea cîmpurilor*? Cărei fetițe nu i-au plăcut lecțiile de gospodărie, mulțumită cuvintelor prietenești ale *Mătușii Aurora*? Cărui școlar, certat cu greutățile matematicilor și științelor fizice, nu i-au făcut plăcere lecțiile pe înțelesul tuturor, din astronomie și mecanică, din chimie, botanică, industrie și invenții? Cît privește succesul celor trei frumoase cărți: *Distrugătorii* (insecte dăunătoare), *Auxiliarii* (animale folositoare) și *Servitorii* (animale domestice), el este mereu viu, mereu de actualitate. Prin ele, ferma și ogoarele, livada și curtea de păsări, pădurea și riul au prieteni pînă și printre orășenii cei mai nepăsători.

Sînt atît de atrăgătoare povestirile, explicațiile și experiențele unchiului Paul și ale Mătușii Aurora! În ele, așa cum a dorit totdeauna Fabre, știința binevoiește să se poarte frumos cu cei mici. De la stropul de apă pînă la milioanele de stele, care scînteiază pe cerul înghețat al nopților de iarnă, de la firicelul de iarbă și pînă la vulcan, de la bucata de cărbune pînă la diamant, cîte povești frumoase și în același timp cîte mari adevăruri folositoare! El arată ochisorilor curioși fulgul de zăpadă, steaua cu șase raze pe care dalta zînelor a săpat-o într-un cristal limpede, seva care fermentează într-o tulpină, planta parazită care ucide copacul viguros, gărgărița care jefuiește hambarul țaranului, cuibul scarabeului, felul de a țese al păianjenului, obiceiurile ariciului, ale corbului, ale șopîrlei și ale năpircii. Fabre s-a gîndit totdeauna la cei tineri, a scris totdeauna pentru cei tineri, pentru

ei și-a început *Amintirile entomologice*, care întrec cu mult cărțile de popularizare și sînt monumentul unei vieți întregi.

Amintirile entomologice a început să le scrie din 1878, pe cînd se afla încă în Orange-ul pe care-l va părăsi curînd pentru ultimul popas, pentru *harmas-ul* de la Sérignan. Ele sînt alcătuite din cele mai vechi observații pe care i le-au inspirat insectele și mai înainte de toate, scarabeul și *Cerceris-ul* lui Dufour. Căci, încetul cu încetul, insectele au să absoarbă toate preocupările științifice ale lui Fabre. După o eroare mult prea răspîdită, Fabre ar fi fost doar istoricul insectelor, al obiceiurilor, al instinctelor lor. Nu numai că l-am văzut botanist convins, dar toate științele naturii l-au interesat, toate speciile de animale i-au ațîțat curiozitatea. O mare parte a studiilor și a operelor sale dezmint această acuzație intenționată. Și cu toate acestea... Fabre a cunoscut toată natura ; dar a îndrăgit insectele. Cu cîtă duioșie vorbește despre norodul lui mărunț, acela care a fost numit „Homer al insectelor“, pentru că a cîntat epopeea acestor ființe mărunte ! Plecîndu-se spre viețuitoarele cele mai de jos, Fabre le vorbește insectelor : „Frumosule *Sphex*, răsaî sub ochii mei... tu, ale cărui transformări le-am urmărit, pas cu pas... tu, care m-ai învățat atîtea lucruri... ia-ți zborul, fără teamă de tuburile, cutiile și sticlele mele, spre soarele cald, atît de plăcut greierilor... du-te cu bine, sapă-ți vizuinele și înmulțește-te, ca să aduci într-o zi și altora ceea ce mi-ai adus mie, rarele clipe de fericire din viață !“

Și vorbea astfel, pentru că în jurul *Amintirilor*, în jurul observațiilor și al cercetărilor, viața urma să fie adeseori grea, adeseori tristă, pentru bietul cercetător.

În 1878, adică tocmai în anul cînd își începea *Amin-tirile*, el îl pierde pe fiul său Jules, cel mai drag dintre toți, un copil de cincisprezece ani, foarte inteligent și nespus de blînd, copil în care i se părea că se revede pe sine însuși. Cu pioșenie, pentru a face să rămîină veșnică amintirea acestui copil, el dă numele lui la trei specii de himenoptere, nou descoperite și pe care i le dedică.

Greutățile se îngrămădesc una după alta. Fabre e cap de familie nu numai la el acasă, ci și pentru părinții lui, pentru tatăl său totdeauna în nevoie, pentru fratele său Frederic, învățător în aceeași regiune, și ale cărui studii și viață le conduce de departe, printr-o corespondență plină de dojeni drăgăstoase și de sfaturi bune. În ciuda nenumăratelor lui lucrări, a numeroaselor lui cărți scrise pentru instruirea unor copii pe care nu-i va cunoaște niciodată, Fabre vrea să fie educatorul propriilor săi fii și fiice. Ca răsplată a grijii ce le poartă, va găsi într-o bună zi în ei colaboratori, iar fiică-sa Antonia îl ajută încă de pe acum cu mica ei pricepere de gospodină, la cărțile de învățătură gospodărească, căci în curînd mama va părăsi căminul, și Fabre își va pierde prima soție, tovarăsa asprei tinereți, a anilor săi grei. A doua zi după doliu, doborît de durere, istovit peste măsură de prea multă muncă, el însuși cade grav bolnav : o pneumonie e cît p-aci să-l dea gata. Se va reface totuși ; dar începe să urască veselul orașel Orange, unde a avut de îndurat atîtea încercări nedrepte. Un lucru de nimic îl face să-și schimbe încă o dată căminul. Proprietarul a curățit de ramuri, fără să-l întrebe, minunații platani care îi umbreau casa, iar prietenul animalelor n-a putut să rabde ciuntirea aceasta, ca-

re-i lipsea pe tovarășii săi — păsările și greierii — de adăpostul lor preferat.

De data aceasta, îl anunță el pe proprietar că renunță la casă și, fără părere de rău, părăsi orașul unde suferise atîta. În iulie 1880, Fabre se instalează la Sérignan, acum însă în propria lui casă : cortul nomadului ajunsese o casă arătoasă, împrejmuită de o grădină întinsă. Iată-l ajuns la liman ; de-acum înainte, nu va mai călători decît în vis.

Dar ce yise ! Ce zboruri ale minții ! Fabre va alcătui întreaga epopee a insectelor, adunînd, asemeni rapsozilor poemelor homerice, materialele a douăzeci și cinci de ani de observație și muncă, făcîndu-le adăugiri, îndreptîndu-le prin cercetări necurmăte.

De acum înainte insectele vor fi de ajuns ca să-i ocupe toată viața ; ele sînt numai pentru el un întreg univers, ele îl vor face să vadă o lume care pare că aparține unei alte planete ; acest univers infinit de mic îi servește să explice marele infinit, aceste viețuitoare lăsate la voia propriului lor instinct îi descoperă o inteligență străină de a noastră ; ele se lasă în voia instinctului așa cum sînt, cu sinceritate, și Fabre pătrunde, o dată cu ele, în drama vieții lor obscure : lupta greierului împotriva viespii, a furnicii împotriva piedicii pusă de un pai, a păianjenului împotriva prăzii ; celelalte animale se aseamănă prea mult, sînt prea aproape de noi și s-ar putea zice că s-au format după chipul nostru : ele au purtările noastre, gesturile și pasiunile noastre, defectele noastre. De insecte ne desparte totul, și în primul rînd dimensiunile lor reduse. Ele au simțuri și însușiri proprii numai lor și pe care noi le înțelegem numai cu mari eforturi, atunci cînd le înțelegem. Dar efortul merită să fie făcut. „La ce bun, — se întreba într-o zi Fabre cu ironie, — la ce

bun această istorie, la ce bun aceste minuțioase cercetări ? Știu prea bine că ele nu vor duce la o scădere a prețului piperului, la o scumpire a butoaielor de varză stricată și la alte evenimente grave de soiul acesta, evenimente care fac să fie echipate zeci de nave și să fie puși față în față oameni hotărâți să se distrugă. Insecta nu aspiră la atîta glorie. Ea se măr-ginește să ne arate viața în nesfîrșita varietate a manifestărilor ei ; ea ne ajută să descifrăm puțin cartea cea mai obscură dintre toate, cartea despre însăși ființa noastră.“

La *harmas-ul* din Sérignan — loc astăzi la fel de celebru ca și Institutul Pasteur sau Observatorul din Paris — Fabre va citi mai departe această carte a naturii, silabisind literă cu literă, ca un copil, textul divin, pe care nu-l poți descifra niciodată pînă la capăt.

III

IN LUMEA MINUNATĂ A INSECTELOR

(1880—1890)

În 1880 J. H. Fabre nu este deosebit de bogat. Dar a câștigat, prin munca lui, o mică avere. La librăria Delagrave din Paris are un cont care se rotunjește an de an; drepturile de autor pentru numeroasele lui cărți de popularizare îi asigură un venit regulat. Iată, în sfârșit, suma de răscumpărare a sclavului antic, despre care a vorbit. Ce întrebuintare mai bună i-ar putea da, decât să se libereze — să-și cumpere libertatea — ca și sclavul?

Totdeauna, în toate visele, plănuise să aibă un colț de pământ al lui, pentru ca să facă din el teren de studiu și laborator de entomologie vie. Fabre nu vrea să studieze insecta moartă, uscată, *naturalizată*, ci insecta vie, liberă, *naturală*. În cele din urmă descoperi colțul acesta de pământ în singurătatea unui sat și-l cumpără. Era *harmas-ul*.

La Sérignan, sat mărunt din Vaucluse, căpătă — pentru o sumă modestă, o casă dărăpănată, o proprietate părăsită „bărăgan neroditor“, lăsat pradă tuturor bălărilor, scaieților și măracinilor, un fel de pământ blestemat, căruia nimeni nu i-ar fi încredințat un pumn de semințe de napi. Dar în pământul acesta blestemat domneau insectele care năpădiseră casa și grădina, părăsite de multă vreme. Prin partea locului i se spune *harmas* unei groaznice întinderi de pământ, pietroase, necultivate și lăsate în voia burui-

nilor. Solul e prea sărac, pentru a merita să fie arat. Cu ajutorul lui Favier, un țăran din satul învecinat, om simplu și înțelept, care devine grădinarul, prietenul și colaboratorul său, Fabre începe să desțele-nească *harmas-ul*, adică să facă vreo cîteva brazde pentru zarzavaturi și să curețe împrejurimile casei, năpădite de mărăcini și buruieni. Iar restul, flori săl-batice, tufișuri capricioase, bolovani fărîmați, îl lasă în părăsire, pe seama păsărilor, a șopîrlelor, a broas-telor rîioase, a miilor de specii de insecte. Fabre se ferește pe cît poate să alunge această mică lume care înseamnă toată viața lui. În iulie 1880, pustnicul in-tră în sihăstria sa. O! Ce sihăstrie veselă, ce singu-rătate plăcută! În locuința mobilată sărăcăcios se aud rîsetele copiilor, păsările cîntă în frunzișurile bătrî-nilor platani, în fața zidurilor crăpate cresc flori, iar pe margînea bazinului fără țîsniri de apă, broasca rîioasă cîntă în fiecare seară din flautul ei de cristal!

Sérignan este tot în ținutul Orange. Fabre nu s-a îndepărtat de locurile de vînătoare pe care le cultre-ierase și le răscolise de atîtea ori și cărora le cunoș-tea cu de-amănuntul fiecare colțișor. De la Ron pînă la muntele Ventoux, între Avignon, Carpentrans, Orange și Sérignan, toată viața, toată opera lui este legată de coline, de cîmpiile întinse, de păduri, para-dis al animalelor și al plantelor!

Intr-un capitol din *Amintirile entomologice*, Fabre va descrie pe larg *harmas-ul*, așa cum era cînd s-a in-stalat acolo. Va povesti despre primele lucrări, făcute ca să și-l adapteze nevoilor sale. A trebuit să planteze copaci, stejari pitici, cimbru, levănțică, ca să atragă și să fixeze himenopterele care aveau să vină după miere. În schimb, natura făcea să crească de la sine pirul, scaiul, albăstrițele zbîrlite și țepoase, niște flori

portocalii în formă de candelabru și înarmate cu țepi, un întreg covor trandafiriu, galben, liliachiu, uluitor de frumos primăvara și măcăcinii, care-și întind peste tot ramurile țepoase, împodobite cu fructe albastrii. Numai ca să te aventurezi în grădină, în zilele de vânătoare sau de observație, trebuia să încalți cizme înalte pînă la jumătatea piciorului, pentru a-ți ocroti pulpele de înțepăturile de temut ale scorpionilor.

„Așa se înfățișează plăcuta grădină a raiului, în care socot să trăiesc, de-acum înainte, între patru ochi cu insectele. Ea m-a costat patruzeci de ani de luptă crîncenă“, încheie naturalistul.

Dar raiul acesta e tocmai paradisul insectelor : himenopterele, atrase de la zece leghe depărtare, mișună aici în jurul scaieților. Antidiile, calicodomele, osmiile, bembexii, amofilele, pompilii, licozele, sfexii — păianjenii, coleopterele, viespile, omizile — sînt atît de numeroase și atît de felurite, încît n-ar ajunge o viață de om ca să le numeri pe toate. Un savant entomolog din Bordeaux, căruia Fabre îi comunica noile-i descoperiri, se mira : cum face vrăjitorul din Sérignan ca să atragă în izolarea *harmas-ului*, în desișurile de nepătruns ale grădinii, atîtea rarități, atîtea noutăți ? Secretul consta în izolarea *harmas-ului* și în răbdarea supraomenească a observatorului.

Curînd vom vedea la lucru cîteva dintre aceste mici ființe, cărora Fabre le-a cercetat misterul și le-a dramatizat viața. Pînă atunci să-l privim pe el însuși, să învățăm să lucrăm cu el.

Entomologul nu putea să surprindă totdeauna insecta în libertate, s-o observe mult timp în adăpostul ei natural. Ca s-o cunoști mai bine, trebuie s-o ai lîngă tine : ai nevoie de un laborator pentru experiențe, de o locuință pentru animalul captiv. Iată odaia

de lucru : o încăpere uriașă, răcoroasă și tăcută, la parter ; două ferestre mari, deschise spre sud, înspre grădină, dînd voie oricînd insectelor să intre și să iasă ; în mijlocul încăperii o masă lungă, acoperită cu flacoane, cutii, clopote din pînză metalică, vase de flori, sticle și farfurii ; Fabre va da tîrcoale atît de des mesei acesteia, în timpul celor treizeci și cinci de ani de observații necurmate, încît pașii săi vor săpa o dîră pe lespezile tocite ; el se apleacă peste cutii și clopote, pentru a pîndi viața care se naște într-o larvă ; urmărește atent cum într-un borcan de dulceață, acoperit cu un ciob de sticlă, se zbenguiesc, lucrează sau se luptă niște actori minusculi. În spatele lui, de-a lungul zidurilor, în vitrine mari, de lemn alb, sînt rînduite colecțiile : cochiliile aduse din Corsica, plantele ierbarului, albumele de acuarele, în care sînt pictate ciupercile, insectele moarte după ce i-au încredințat taina scurtei lor existențe, monede și resturile de olărie antică. Un întreg muzeu ; și, într-adevăr, astăzi, cînd Fabre nu mai este, muzeul are o valoare de neprețuit. Să nu uităm că într-un colț al laboratorului se mai află și faimoasa măsuță, biroul de nuc, datînd din copilăria savantului și pe care el și-a scris toată opera.

Dar biblioteca ? vor întreba unii. Să nu ne așteptăm să găsim aici polițe încărcate cu tomuri în legături masive sau prețioase. Fabre nu citește de loc, o mărturisește el însuși ; natura îi este singurul profesor ; n-are în preajmă decît vreo cîteva duzini de cărți vechi, desperecheate, îngrămădite pe două rafturi. Dar are, totuși, ca tovarăși nedespărțiți ai bătrînelor, pe scumpul lui Virgiliu, pe La Fontaine, pe Rabelais, La Bruyère, Béranger, Michelet,

De aceea, pentru a-l vedea la lucru, nu trebuie să-l surprindem nici în birou și nici în laborator, ci pe câmp, la vînătoare. Primul lui teren de observație este un pătrat de prundiș, închis cu patru pereți; el face și reface de sute de ori, în mici etape, înconjurul îngrăditurii; se oprește în dreptul unui perete, al altuia, se informează cu răbdare și, din cînd în cînd, capătă cite o frîntură de răspuns. Totul îi este cunoscut cu de-amănuntul în acest domeniu îngust. Cunoaște fiecare piatră, fiecare smoc de iarbă, știe unde stă cocoțată cutare omidă, unde cîntă cutare greier, unde vînează cutare viespe. Călător îndrăzneț, se vîră printre golurile desigurilor, sare peste stavilele mărăcinilor, dă ocol îngrăditurilor de arbuști. Într-o zi, vorbind despre sine însuși, pornit la vînătoare după idei și fapte, se compara cu un păianjen care-și întinde pînza și pîndește prada.

Uneltele de observator sînt vrednice de modestia și gusturile sale: un carnet de note, o lupă, o plasă, cîteva cutiuțe cu rumeguș de lemn îmbibat cu anestezie și atîta tot. Dar uităm principalul: niște degete sprintene și niște ochi pătrunzători.

Uneori se oprește: asta înseamnă că-i pe drumul cel bun. Stă nemișcat, se ghemuiește, pîndește. Culcat pe pămîntul fierbinte, cu capul vîrît în umbra intrării vreunei viziuni, sau adăpostit de o umbrelă cît toate zilele, întinde gîtul. Timp de ore întregi, uneori pînă la căderea nopții, privește ținîndu-și răsufarea.

Dar procedeul observației și poziția observatorului se schimbă după insectă, după loc, după timp. Într-o zi de iarnă, un trunchi de copac, luat din provizia de lemne de foc și despicat cu toporul, îi va dezvălui galerii săpate artistic de bupreste. Într-o altă zi — dar se poate vorbi oare de zile pentru o observație care

a durat ani de zile ? — trebuie să pîndească amofila solitară și sălbatică, în timpul cînd vînează, pentru ca savantul să-i ia prada. Altădată, Fabre cere de pe la vecini capcanele de șoareci, pentru nevoile experiențelor sale ; scotocește o magherniță infectă, în care din mila primăriei sînt găzduiți vagabonzii și descoperă între paiele pline de paraziți șoarecele pe care l-a căutat atîta ; sau chiar face o învoială cu grădinarul care, pentru vînătoare de necrofori, îl aprovizionează cu cadavre de cîrțițe, gîndindu-se în ascuns că Fabre vrea să-și facă o haină de iarnă din piei de cîrțiță. Apoi vin dezamăgirile de neînlăturat : timp de mai multe săptămîni, Fabre caută zadarnic, fără să se descurajeze, gîrgărița, prada lui *Cerceris*, pe care insecta o găsea în același timp cu sutele, prin aceleași locuri. Face nenumărate și adeseori descurajatoare popasuri în aleea cu liliac, în grădină, ca să studieze mecanismul pînzei de vînătoare, întinsă de păianjen pentru victime. De sute de ori riscă insolația, ca să observe pe sub pietrele turtite, arse de soarele puternic al sudului, scorpionii și scolopendrele, sau să pîndească vreun *Bembex* pe nisipul arzător din pădurea Issart. Parcă nici n-ar simți înțepăturile usturătoare, cînd e vorba să ia cu asalt vreun roi de himenoptere în plină activitate.

Dar ce nu se schimbă, de pildă, este emoția descoperirii, fericirea adevărului, silit în sfîrșit să se predea. Fabre s-a descris pe sine însuși în momentul cînd părea că iese dintr-o luptă, cu inima bătîndu-i tare, cu fața asudată, cu mîinile tremurătoare, uitînd de tot ce nu era în legătură cu studiul. Și, gîndindu-se la lipsurile binefăcătoare, la suferințele pe care și le impusese pentru a învinge, el exclamă : „Adevăr sfînt, cît de mare îți este puterea asupra noastră !“

Viața lui Fabre în *harmas-ul* din Sérignan este, într-adevăr, o cu totul altă față a vieții sale. Pînă acum, pînă în 1880, nu a făcut altceva decît să adune materiale în vederea operei viitoare. Începînd de la această dată, el își realizează opera. Timp de treizeci de ani, socotind cam un volum la fiecare trei ani, Fabre va scrie și va publica imensul repertoriu al *Amin-tirilor entomologice*.

Cîteodată totuși — dar rareori — cercetările lui în lumea insectelor au depășit cadrul strîmt al *harmas-u-lui* sau al împrejurimilor Sérignan-ului. I s-a întîmplat — printr-un neașteptat noroc — să găsească un colaborator neprevăzut într-un frate al Școlilor creștine, pe fratele Judulien, care trăia la Buenos-Aires. Mii de leghe îl desparte pe discipolul acesta, pe cît de studios, pe atît de modest, de savantul pe care-l servește; după indicațiile lui Fabre, Judulien caută, găsește, observă, trimite la Sérignan notele și toate cele aflate de el. Datorită lui, Fabre poate să extindă observațiile pînă în Argentina și descoperă acolo insecte necunoscute, pe care le compară cu ale sale.

L-am văzut pe savant la lucru, i-am explicat metoda. Ne rămîne să povestim cîteva dintre descoperirile lui cele mai minunate. Toate se referă la instînt, această inteligență proprie animalelor și pe de-a întregul diferită de inteligența omenească; toate, ca și istoria lui *Cerceris*, se prezintă sub forma unor basme feerice, dar a căror feerie este o realitate, care uimește mintea oamenilor.

Printre atîtea gîngăanii studiate de Fabre, cel mai mult i-au reținut atenția insectele lucrătoare, cel puțin acelea care fac un lucru sau au îndeletniciri putînd fi înțelese de către oameni, comparabile cu ocupațiile,

cu profesiunile omenești : astfel, păianjenul care țese o pînă, albină care clădește un cuib, scarabeul care-și rostogolește sfera făcută din murdărie, necroforul care îngroapă un cadavru, gărgărița care face sul o frunză și o coase, minotaurul care sapă o galerie, capricornul care găurește lemnul.

Oricine a putut vedea scarabeul sfințit, plămădind o sferă mărișoară de balegă pe o cărare, unde vitele au lăsat urme de trecere ; în sfera asta insecta păstrează o cămăruță, ca să-și depună ouăle ; larva care se dezvoltă, găsește astfel și adăpost și hrană în același timp, căci ea trăiește din bălegarul pe care mama prevăzătoare i l-a plămădit în bulgăre. Dar Fabre a dobîndit un fel de instinct deosebit, care îngăduie să priceapă rostul mișcărilor insectei, să-i ghicească motivul celor mai mici acte. Pentru noi, gogoloșul unui scarabeu nu e decît o grămăjoară de murdărie. El înțelege însă rostul sferei acesteia aproape perfecte, care, oferind o suprafață mai mică, încetinește evaporarea și păstrează proaspete, pentru larve, proviziile adunate ; el știe să vadă că oul, în cămăruța lui, e așezat în așa fel, încît să fie aerisit, să respire, să se găsească în contact cu căldura de afară, care-l va face să se dezvolte.

Bembex, viespea solitară, își sapă cuibul pe latura unei pante nisipoase. Care miros, oricît de fin ar fi el, care vedere, oricît de pătrunzătoare, ar putea să descopere gropița minusculă, aproape invizibilă ? Fabre reușește să-l detecteze, nu fără efortări îndelungi. Instinctul său genial de observator se înclină totuși și se umilește în fața instinctului animalului. Bembex, care aduce în fiecare zi larvelor o muscă proaspătă, nu uită, înainte de a pleca la vînătoare, să surpe nisipul dinaintea intrării găurii unde sînt închise larvele

și musca, așa încît orice urmă de cuib dispăre într-o clipă și e cu neputință să-i recunoști amplasamentul. Totuși, la reîntoarcerea de la vînătoare, insecta se va lăsa exact în același loc, fără să șovăie, fără să di-buie, și va începe deîndată să sape sub ea, pentru a redeschide cuibul.

Larvele muștei albastre, care mișună pe carne, au arta de a lichefia cotletele sau biftecul, pentru a se hrăni mai bine cu ele. Dacă ar face numai atît, și tot ar fi mult ! Dar ce înseamnă bucătăria asta elementară pe lingă șiretlicurile folosite de larvele de *Osmia*, pentru a avea o hrană după gustul lor ? *Osmia*, o albină sălbatică, își sapă cuibul progeniturii în măduva mărăcinului. Ca și *Cerceris*, ea îi hrănește cu pradă paralizată în mod savant. Dar știința copilului o depășește pe aceea a mamei ; ca să-i păstreze victimei un rest de viață pînă la sfîrșit, pentru ca ea să rămînă proaspătă și gustoasă, larva știe să mănînce insecta lipsită de apărare ținînd seama de o ordine judicioasă, ronțăindu-i întii țesuturile mai puțin importante și terminîndu-și ospățul cu organele cele mai necesare, operație admirabilă — dar nu pentru victimă a cărei agonie poate dura, astfel, cincisprezece zile.

Minotaurul, un gîndac de bălegar ca și scarabeul, lucrează în fundul unei vizuini întunecoase, împreună cu femela lui. Perechea credincioasă, plină de dragoste pentru progenitură, dă o pildă minunată de devotament patern, de jertfire, de uitare de sine. În vizuină, mama, gospodină harnică și prevăzătoare, sapă, curăță, își depune ouăle, așază proviziile, îi îngrijește pe cei mici. Tata, lucrător neobosit, cîștigă pîinea familiei : de sute de ori, pentru a-și cruța tovarășa de orice osteneală, se cațără singur în galeria fără sfîrșit, aproape verticală și care-i pune în comu-

nicație vizuina cu suprafața solului ; se duce la piață, cară cu greu proviziile și revine, credincios, la adăpost. Apoi, după ce a asigurat viitorul alor săi, sfârșit de oboseală și simțindu-se ajuns la capătul puterilor, iese pentru ultima dată din vizuină și se duce să moară departe, pentru a nu murdări locuința cu un stîrv. Purtarea femelei este la fel de frumoasă ; ea își va trăi toată viața de mamă în fundul unei văgăuni întunecoase, departe de soare, de aerul primăverii, de tovarășii plăcuți, de ispitele din afară ; ea nu iese din vizuină decît atunci cînd puii o pot urma, și în timp ce aceștia se împrăstie după cum poftesc, ea, a cărei misiune s-a terminat, își dă sufletul.

Observarea insectelor paralizatoare rezervă descoperiri și mai minunate încă decît cele pe care le-am povestit. Unele omizi, care le slujesc drept hrană, cele de *Eumenes*, de pildă, nu pot fi pe deplin paralizate. Ele rămîn de temut pentru larva care trebuie să le mănînce și, apărîndu-se, riscă să-și nimicească dușmanca. De aceea, în cazul lor, aceste insecte nu-și așază oul chiar pe omidă, ci agățat de bolta cuibului, printr-un firisor în formă de teacă, în care larva va găsi refugiul împotriva atacurilor victimei devorată cu o încetineală chibzuită. Tot astfel, dacă o viespe și-a pus ochii pe un soi de păianjen, *Epeira fasciata*, ale cărei cîngi sînt foarte veninoase, înainte de a o paraliza, ea are grijă să-și înfigă mai întîi acul, cu o precizie îngrozitoare, în gura victimei. Fabre cunoaște atît de bine această știință ușor schimbătoare a diferitelor insecte paralizatoare, încît a putut păstra pînă la nouă luni omizi paralizate și a putut crește altele cu biberonul.

O gărgăriță care trăiește pe plop, *Rhynchites*, insectă splendidă, înveșmîntată într-o armură arămie,

cu reflexe aurii și violete, își depune ouăle într-o frunză pe care o face apoi sul. Mînată de instinct, ea își va îndeplini sarcina pînă și pe masa de lucru a lui Fabre, sub lupa savantului. Frunza e o frunză de plop, fragedă, dantelată, unsă cu un lichid vîscos. Cu labele ei înarmate cu gheare, cu ciocul ei prevăzut cu foarfeci fine, insecta o taie, o mlădiază, o face sul : în douăzeci și patru de ore ea a făcut două suluri și douăzeci și patru de ore Fabre n-a încetat să-i urmărească lucrul : înăuntrul sulurilor, pe care el le-a desfăcut cu grijă, stricînd în cîteva clipe munca de o zi întreagă, fuseseră depuse patru sau cinci ouă ; larvele aveau și adăpost, și hrană.

O ființă vie, care nu-i decît un punct gelatinos, o umbră de ființă, *Leucospis*, parazit al albinelor-zidari, pătrunde pe furiș într-un cuib de curînd construit. Înarmat cu lupa, Fabre vede această formă fără nume, agitîndu-se timp de mai multe zile, vizitînd cuibul în toate sensurile, rătăcind în întuneric, în urmărirea unui țel misterios. Intrusul știe că într-un cuib de albină mama n-a depus hrană decît pentru o singură larvă ; el caută, se informează dacă este singur, dacă nu, riscă să moară de foame. Și Fabre știe, de asemenea, înțelege uneltirile lui *Leucospis* și-i împărtășește îngrijorarea.

Anumite omizi, numite *urzicătoare*, care se cațără în șiruri întregi pe scoarța pinului, secretă un lichid urzicător, special, care le e de folos și la atac și la apărare. Fabre, arzînd de nerăbdare să cunoască proprietățile acestui lichid, nu șovăie să facă încercarea chiar pe pielea lui. Cinci sau șase omizi înțepate cu vîrfurile ac îi procură cîteva picături de sînge ; imbibă cu ele un mic pătrat de hîrtie sugătoare, pe care și-l aplică pe antebraț, cu un bandaj impermeabil. La

miezul nopții îl trezește durerea ; dar durerea aceasta e o bucurie intelectuală, pentru că ea îi confirmă prevederile. Pielea îi este arsă, carnea atacată, are o rană pe care trebuie s-o panseze ; ce fericire ! Acum știe de ce o biată omidă ne face să ne scărpinăm, de ce este urzicătoare. Nimic mai mult, atât îi e de ajuns. Țasta e adevărul !

Intr-o zi, în laborator, savantul își adună copiii, ca să le arate, prins sub un clopot, un fluture care lasă să pice o picătură mare roșie, pe o foaie de hîrtie albă. „Rețineți bine ce ați văzut acum, copii ; și dacă vreodată vi se va vorbi despre ploi de sînge, nu vă lăsați cuprinși de teamă. Un fluture grațios este cauza petelor sîngerînde care au semănat uneori groaza prin sate. De îndată ce s-a născut, el își leapădă, într-un fel de pastă roșie, resturile vechiului său corp de omidă, retopit și renăscut într-o formă minunată. Țasta-i tot secretul“. De data aceasta, entomologia a nimicit o superstiție veche cît lumea.

Necroforii sau groparii sînt lucrătorii de la serviciul drumurilor, cantonierii pajiștilor și ai pădurilor. Ei curăță, asanează solul, îngroapă cadavrele micilor animale, cîrțițe, șoareci de cîmp, broaște rîioase, care putrezesc în aer liber. Pentru a le îngropa cadavrele ei sapă pămîntul sub ele, sau le mută departe, pe un teren mai ușor de săpat, sau taie legăturile care le țin de o tufă, de o rădăcină. Fabre i-a silit să lucreze în fața lui închiși sub un clopot metalic. El a văzut groparii muncind, le-a dat de lucru, le-a complicat dinadins sarcina ; și a dovedit că ei nu sapă groapa în locul unde se află cadavrul decît dacă simt pe spate atingerea păroasă a corpului acestuia. Prin urmare, dacă animalul mort e agățat deasupra solului, ei se cațără de-a lungul stăvilei și zgîlție, zdruncină leșul

în toate direcțiile, pînă ce-l eliberează din legături și-l fac să alunece pe pămînt.

Fabre cunoaște toate șiretlicurile, toate maniile acestor mici viețuitoare. El știe pentru ce cutare muscă își depune ouăle pe picioarele de dinainte și pe pieptul calului : astea sînt părțile pe care calul și le poate atinge cu limba ; lingîndu-se, el va înghiți ouăle, care vor ajunge să i se dezvolte în stomac. Intr-o zi, Fabre a surprins o amofilă într-o poziție ciudată : insecta, toropită de căldura unei după-amiezi de august, ațipise pe o tulpină de levănțică ; insecta ținea strîns între mandibule tulpina plantei, dar corpul ei proiectat în aer, țeapăn, cu labele îndoite, făcea un unghi drept cu tulpina, la care adera prin unicul sprijin al mandibulelor. Ciudată poziție pentru a dormi, legănată la cea mai mică adiere, ca un marinăr în hamacul lui. Fabre a văzut de asemenea lupta dramatică a lăcustei împotriva cicadei, una urmărind-o pe cealaltă în zbor, așa cum șoimul urmărește ciocîrlia. Într-o dimineață, în timp ce stătea pierdut în visare sub arțarul său, aude niște foșnete jos, lîngă picioare ; un ghemotoc mișcător picase tocmai atunci din copac ; era o lăcustă verde care golea pîntecele unei cicade, în timp ce aceasta din urmă făcea zgomot și se zbătea. Observatorul a reconstituit imediat drama : atacul a avut loc în copac, în timpul de odihnă a cicadei, dis-de-dimineață ; mîncată de vie, nenorocita insectă s'a zbătut și, căzînd, l-a tîrit cu ea și pe călăul care-i răscolea măruntaiele, fără să-i dea drumul, devorîndu-l prin mici înghițituri.

Priveliștea e, vai, destul de omenească ! Dar ce să mai spui despre aventura înspăimîntătoare, despre larva capricornului, care mănîncă pe măsură ce-și sapă drumul ? Să vorbim mai limpede : larva aceasta

— spune Fabre — nu e decît un capăt de intestin care umblă ; închisă într-un trunchi de copac, unde va trebui să petreacă trei ani înainte de a vedea lumina, ea își sapă încet galeria și în timp ce înaintează, pentru că trebuie să se și hrănească și pentru că n-are altfel de hrană, se hrănește cu rumegușul de lemn. Cîștigul îi este dublu : ea își curăță drumul pentru a merge mai departe și-si întreține și firava existență. Nicio dată metafora : „a devora obstacolul“ n-a fost mai adevărată.

Marea greșeală — împotriva căreia Fabre reacționează din toate puterile — este aceea de a explica scenele vieții animale, prin ideile și cu limbajul nostru de oameni, asimilînd moravurile și purtarea insectelor cu morala și caracterul nostru. Și totuși, trebuie să redai prin cuvinte priveliștile care par săvîrșite de zîne, dacă vrem să ne descurcăm cît de cît în lumea aceasta a lor, atît de depărtată de a noastră. Așa, de pildă, atunci cînd vedem cum viespea își înconjoară cuibul cu învelișuri suprapuse, care închid în ele straturi de aer și păstrează căldura necesară gîngașelor ei ouă, ne ferim să spunem că insecta cunoaște proprietățile aerului. Cînd constatăm că păianjenul își înfășoară mătasea pînzei după o curbă pe care geometrii o numesc spirala logaritmică, nu vrem să-i împrumutăm calculele și știința noastră, și nu lăudăm inteligența superioară a larvei de *Sirex*, care, închisă în trunchiul unui plop, iese din el prin mijloace proprii, atingînd suprafața exterioară pe drumul cel mai scurt, și cu minimum de muncă. Iată un atom viu, întemnițat tocmai în mijlocul unui trunchi uriaș de copac. N-are pic de spațiu în care să se miște ; stă vertical, cu capul în sus. Cum va face să ajungă pînă la scoarța copacului, la aer și la soare ? Mai întîi el trebuie

să se îndrepte, să ia poziție orizontală, ca să găsească drumul cel mai scurt. Apoi începe să ronțăie, tocmai spre partea din afară a spațiului, sapă un canal de un centimetru, și încă unul, tot înaintea lui, și printr-o serie de mici linii drepte, care alcătuiesc o lungă linie frântă, circulară, își cucerește libertatea.

Adeseori, în loc să dezlege misterul, explicațiile noastre îl adâncesc și mai mult sau nimeresc pe de lături. Fabre ne înfățișează un fel de bondar care seamănă atât de perfect cu viespea, încît ochiul omenesc se înșală. Noi presupunem imediat că asemănarea îi va permite parazitului să se vîre nepedepsit în cuibul viespii, să-i ia locul și să dăuneze ouălelor, distrugînd proviziile. Nicidecum ; bondarul acesta nu este un intrus, ci un prieten benevol, care îngrijește, spală, curăță puii viespii, golind cuibul de putreziciuni. Altă întîmplare, cu *Sitaris* : acesta este un adevărat parazit, un minuscul purice de plantă, care trăiește pe socoteala viespii *Antophora* și mîncînd mierea adunată de gazda lui involuntară ; dar mai trebuie găsit mijlocul de a pătrunde în cuib. Pentru asta, femela *Sitaris*-ului își depune ouăle la intrarea scorburei antophorei și cînd viespea pătrunde în locuință, ca să-și depună ouăle, ea duce cu sine — fără să bănuiască măcar — larva minusculă, care i s-a agățat de peri și care se va ghemui curînd pe ou. Ea singură și-a introdus dușmanul în cuib ; peste cîteva zile, oul va fi spintecat și larva *Sitaris*-ului va pluti pe provizia de miere, cu care se îndoapă.

Eleganta albină-zidar, înveșmîntată de sus și pînă jos în catifea neagră, este numită astfel, fiindcă își clădește cuibușorul din noroi, pe ziduri, ca și rîndunica ; ea își aprovizionează locuința într-un fel hazliu. Pentru pui, ea aduce de pe cîmp nectar în gușă, polen

sub pîntece ; să observăm și vom vedea-o făcînd, totdeauna în aceeași ordine, două gesturi, mereu aceleași : mai întîi își vîră în cuib capul, pentru a-și goli gușa, apoi se întoarce, intră în casă de-a-ndăratelea, scuturîndu-și cu piciorușele polenul de pe pîntece. Cîrînd cuibul va fi plin de miere, iar ouăle vor avea hrană.

Păianjenul nu este un vecin plăcut ; locuința lui e prevăzută cu o ușă, o ușă adevărată, pe care o deschide cu o lovitură de gheară și o închide, grijuliu, cu zăvorul, atunci cînd pleacă, legînd cele două canaturi cu un pic de mătase. Cînd vînează, el se pitește în coliba lui de verdeață : dacă un bondar sau o libelulă zăpăucă îi ating cu aripa pînza lipicioasă, se vor zbate zadarnic ; păianjenul se repede cu pași mari, aruncă peste pradă un giulgiu de mătase, o leagă zdravăn, o înfășoară, și cînd nimic nu mai mișcă sub giulgiu, o străpunge cu cîngile lui veninoase.

Nu există insectă — nici chiar minunatul licurici, atît de drag poeților — care să nu-și aibă șiretlicurile și cruzimile ei : licuriciul anesteziază melcul, injectîndu-i un venin care-l amorțește ; el își imobilizează prada înainte de a se ospăta cu ea. Armonioasa cicadă, atît de dragă grecilor, are obiceiuri mai blînde. Înainte de a ieși la viață, larva ei vegetează un număr de ani în întuneric, în pămînt, și se ivește într-o bună zi, murdară de noroi, la lumină, unde-și aruncă trista rămășiță de veșmînt și îmbracă o frumoasă rochie de culoarea verde a jadului. Apoi, amețită de bucurie, de căldură și lumină, ea cîntă. Dar triumful nu durează decît o lună ; larva s-a tîrît pe sub pămînt atîta amar de vreme fără să cunoască viața la lumină ; cicada adultă cîntă doar cîteva săptămîni și moare.

Greierele de casă — alt muzicant — „își freacă ușor antenele pe pragul văgăunii, cu pîntecele la răcoare și cu spinarea la soare“. În mai, fiecare smoc de iarbă își are vioristul lui. Ciocîrlia moțată îi răspunde din înaltul cerului. Tuturor acestor mici ființe, cu zilele numărate, soarele le este marea bucurie, marea fericire, izvorul vieții. Există unele chiar pentru care soarele e un adevărat tată și le hrănește : așa e, de pildă, tînăra *Lycosa* — un neam de păianjen — prinsă de spatele mamei sale ; așa este scorpionul, care poate rezista mai multe luni fără hrană, cerînd căldurii solare hrană, putere și viață.

Doar să se întunece o clipă uriașul și mărinimosul lăcaș al văpăii și al luminii și cîtă zăpăceală se iscă printre aceste minuscule ființe ! Fabre a povestit drama unei eclipse de soare, observată în regatul său de insecte. Era ora patru după-amiază, cînd aerul s-a răcorit brusc ; cocoșii au cîntat crezîndu-se în amurg, cîinii au lătrat, rîndunelele s-au ascuns, păsările au tăcut ; în *harmas-ul* pustiu, insectele n-au mai zburat, albinele n-au mai strîns miere, păianjenii n-au mai vînat.

Pe lîngă această mare dramă a naturii, savantul mai adaugă și micile drame pe care le-a dezlănțuit el însuși în cuști și sub clopote, ridicînd în calea insectelor pe care le studia stavile neprevăzute, dezorientîndu-le instinctul, propunîndu-le noi condiții de viață. El se distra — dar n-o făcea doar ca să se distreze — astupînd intrarea unui cuib, pentru a observa dezamăgirea viespii, încurcătura ei, mijloacele găsite pentru a ieși din încurcătură. Fabre închidea sub un strat de nisip, în întuneric, insecte a căror viață este subterană și, cînd ele erau în plină activitate, la adăpost de privirile indiscrete, le descoperea brusc sau proiecta

asupra lor o rază puternică de lumină. Asista ca martor la duelul dintre fluturele *Pompilius* și păianjen, dintre Tarantula și bondar, însă ca martor parțial, favorizându-l pe unul din cei doi adversari, necăjindu-l sau ațîțindu-l pe celălalt, făcînd să se schimbe șansele luptei. Punînd la îndemîna unor animale alte materiale decît cele pe care ele le folosesc de obicei, Fabre le-a făcut să schimbe forma cuibului. Astfel, o Osmie, folosind rînd pe rînd tuburi de sticlă sau de carton, tulpini goale de trestie, își va schimba în același timp procedeele de construcție.

Alături de uneltele cu care insecta îndeplinește monotona și invariabila ei muncă, ea are unele simțuri pe care noi credem că le înțelegem și altele care ne scapă. Ca și omul, ea pare sensibilă la plăcere și la durere; dar sîntem noi siguri de asta? Cîntecul Cicadei ca și al păsării slăvește oare plăcerea de a trăi, bucuria succesului sau triumful luptei? Mulțumirea de a mîncă învinge și cele mai mari dureri: o călugăriță (*Mantis religiosa*) mestecă pîntecele unei viespi, în timp ce aceasta continuă să guste cu voluptate din miere. Instinctul devotamentului, în maternitate, îi inspiră crudului păianjen gingașa grijă de a-și ocroti ouăle cu scutul propriului său corp. Spiritul de cucerire, șiretlicul, egoismul care face să fie alungați, fără milă, nepoștiții și să fie măcelăriți cei infirmi, dragostea de proprietate — sînt sentimente atît de obișnuite omului, încît el le împrumută cu plăcere și animalelor. Dar ce să spui despre ascuțimea aceea a simțurilor de care noi sîntem cu totul incapabili? Un scarabeu adormit adulmecă prin pămînt hrana lui favorită, care tocmai i s-a pus la îndemîină și se deșteaptă pentru a porni în căutarea ei. O viespe aleargă ca vîntul de la cine știe ce depărtare și-și regăsește dintr-o dată cui-

bul acoperit, deși n-a lăsat nici o urmă. O albină, închisă într-un sac, plimbată în toate direcțiile, pe drumuri dinadins încâlcite, dusă la patru kilometri de punctul de plecare, de care ea nu se depărtează în general cu mai mult de o sută de metri, descoperă fără șovăire drumul care o va duce la locuința și la ouăle ei.

Spuneți voi, cititori, care pentru a citi viața lui Fabre v-ați părăsit o clipă plăcerile favorite, dacă acest minuscul teatru al naturii, unde atîția mici actori vă oferă un spectacol atît de pasionant și mereu nou, nu depășește ca interes scena teatrului de păpuși, pe care improvizați comedii înduioșătoare și drame teribile? Poate că unii dintre voi au păstrat, printre jucăriile noi, printre jucăriile la modă, străvechiul caleidoscop al bunicilor, în care oglinzile magice fac să strălucească dinaintea ochilor imagini multicolore și schimbătoare. În orice caz, voi construiți cu toții, plini de răbdare, schele savante, mașini fantastice; vă uimiți micii prieteni cu scamatoriile, experiențele de fizică distractivă, cu cinematograful de salon; vă transformați pentru o după-amiază de duminică, în Tom Tit sau în Robert Houdin, scamator, echilibrist, regizor... Vă gîndiți oare că lîngă voi — în grădină, în cameră chiar, pînă și în umilul ghiveci de pe balcon, unde îmbobocește condurașul sau mazărichea — există, în orice clipă, insecte a căror viață este o dramă, al căror corp schimbător îmbracă feericele culori ale caleidoscopului, care săvîrșesc — fără alte unelte în afara celor mai gingașe organe — minuni de echilibru, transformări uimitoare, filme miraculoase? Dar, pentru insectă, toată activitatea aceasta necurmată nu este — cum e pentru voi — un spectacol sau un joc; ci este însăși condiția, legea scurtei

sale existențe. Deschideți ferestrele, coboriți-vă în grădină, scotoțiți iarba de pe pajiște, pământul în jurul boschetului, pîndiți murmurele, adierile, lucirile care trec, plecați-vă asupra acestei vieți efemere, pe care viața voastră n-o cunoaște sau o disprețuiește și veți surprinde și voi cîteva din tainele insectei.

Știați că licuriciul nu e singurul animal din natură care răspîndește noaptea lucirea misterioasă ce emană din corpul lui ? Există ciuperci fosforescente și ele se aprind pe arbori sau în iarbă, ca niște felinare de sărbătoare. Și există, mai ales, marele-păun, un fluture splendid : închis într-o cameră întunecoasă, el zboară nebunește în căutarea unei ieșiri, ciocnindu-și la întîmplare aripile fremătătoare ; și în același timp, el lasă să picure ici-colo stropi de lumină de-ai zice că vezi razele unui far care se aprinde și se stinge, rătăcind pe mare, în căutarea vaselor în primejdie.

Știați că unele insecte cunosc plantele tot atît de bine ca și cel mai învățat botanist ? Printre varietăți foarte apropiate și pe care o deosebire aproape imperceptibilă nu ne îngăduie întotdeauna să le distingem cu siguranță, o larvă neînsemnată, un purice de plantă, știe să-și găsească hrana sau adăpostul care-i convine, să se depărteze de acelea care i-ar aduce pieirea. El nu șovăie și nu se înșeală niciodată.

Veniți să priviți cum trece, pe trunchiul unui pin, alaiul atît de bine orînduit al omizilor rozătoare, cărora obiceiurile ciudate le-au atras porecla de „procesiune“ : „Pe unde a trecut prima trec toate celelalte, într-un șir regulat, fără goluri... Ele merg, într-un șir neîntrerupt, fiecare atingînd cu capul spatele celei dinainte. Și toate urmează fără abatere cotiturile complicate, pe care le descrie, în toanele ei hoinare, omida din fruntea șirului. Niciodată vreo procesiune antică,

ducîndu-se la sărbătorile din Eleusis, n-a fost mai bine organizată“. Dar, minune și mai rară încă, omida își construiește drumul pe care merge : îndrăzneată dansatoare pe frînghie, ea nu alunecă decît pe funia întinsă, pe firul de mătase, așezat cu cît înaintează. Uitați-vă la omida care merge în fruntea procesiunii lăsînd să-i curgă fără încetare firul din gură și fixîndu-l pe drumul întortocheat pe care va merge. Firul e atît de subțire, încît abia îl poți descoperi cu lupa ; dar îndărătul ei, a doua, a treia, toate celelalte omizi vor toarce și ele cu gura firul, pentru a-l dubla, a tripla, a îngroșa și a întări primul fir, astfel că după ce au trecut toate, drumul rămîne ca o panglică îngustă de mătase, scînteind în soare.

Mai departe, sub jilavul boschet de aluni, plin de pînze iscusite, păianjenul vă poștește la un mare mișing de aviație, tinerele licoze, care se simt în putere, mînate de dorul de a hoinări, au să scape de sub tutela mamei ; ele se cațără în vîrfurile măcăminilor, zboară fără aripi, planează lăsînd să plutească un fir subțire care le servește drept parașută. Luat de vînt, firul le trage după el, plutind în aer. „Fiecare se desprinde ca un punct strălucitor pe verdele chiparoșilor. Este un joc neînterupt al celor ce pornesc, se avîntă și se înalță în jerbe împrăștiate sub mîngîierile soarelui, asemeni unor proiectile atomice, asemeni buchetului unui foc de artificii, asemeni unei pirotehnii vii... Ce avînt glorios, înainte de a-și face intrarea în lume !“ Dar odată ajunse la sfîrșitul scurtei lor călătorii, ele redevin casnice ca și mamele lor ; instinctul de avîntare, care le era folositor pentru neastîmpărul lor, dispare pentru totdeauna.

Vreți să vedeți cum se nasc osmiile, albinele solitare care-și sapă cuiburile în măduva tulpinelor unor

anumite plante? „Cînd ici, cînd colo, o insectă se mișcă, își sparge coconul, își dezmoște piciorușele paralizate de un somn adînc. Ei bine, demn de observat e faptul că niciunul dintre noii eliberați nu încearcă să iasă mai înainte ca fratele care se află înaintea lui să nu-i deschidă ușa; fiecare își așteaptă cu răbdare rîndul. Coconul fratelui nenăscut încă este un lucru inviolabil, în care niciunul dintre ei n-ar îndrăzni să-și vîre colții. Fiecare își așteaptă rîndul și, pentru a înlătura plictiseala captivității, noii născuți își fac unii altora vizite și se îndeamnă la răbdare, cîrtind, fără îndoială, împotriva fratelui care întîrzie“. Dar dacă fratele întîrziat nu e decît un cadavru, dacă acest cadavru încurcă drumul celorlalți, coconul e rupt în bucăți, fără milă; prin grosimea învelișului, osmia știe să deosebească — cu un instinct fără greș — dacă larva dinaintea ei e vie sau moartă.

Acum să facem o vizită laboratorului păianjenului, un laborator de fizică și de chimie, unde se face telegrafie și se prepară otrăvuri. *Epeira angulară* și-a întins pînza între doi leandri; ghemuită la soare, ea-și supraveghează de departe capcana; dacă o pradă se ivește, se rătăcește și se lasă prinsă în pînză — păianjenul se află prea departe ca s-o vadă; dar e înștiințat de sosirea ei printr-o telegramă: „Unul dintre picioarele din spate ale păianjenului este întins în afara colibei de frunziș și tocmai în vîrfurile acestuia e prins firul semnalizator! Cine n-a văzut epeira în poziția aceasta, cu firul telegrafului „la mînă“, nu cunoaște una dintre cele mai curioase dibăcii ale animalului. Numai să se ivească un vînat și somnorosul, pus imediat în mișcare de către piciorul receptor de vibrații, se grăbește să dea fuga.“ Dar nu-i de ajuns doar să surprinzi vînatul, mai trebuie să-l pregătești cu pri-

cepere și aici intervine, la rîndul ei, chimia păianjenului ; pentru a trage cel mai mare folos dintr-un coș doľofan, pentru a-l devora cu poftă, el nu-și ucide brusc prada, „păianjenul o intoxică în așa fel, încît să-i producă o slăbire treptată, ceea ce îi dă vampirului destul timp să-și sîngereze victima, fără nici un pericol, mai înainte ca înțepenirea cadaverică să oprească secrețiile insectei“. Ospățul poate dura 24 de ore, dacă friptura e respectabilă ; iar victima păstrează pînă la ultima clipă un rest de viață, „condiție favorabilă pentru absorbirea totală a sucurilor.“

Să părăsim cruda măcelărie. Să ne odihnim ochii care au văzut aceste grozăvii savante, privind grațioasele lucrări ale *Amoșilei*, albină pricepută în arhitectură. Cuibul ei este ca o gură de sondă, larg cît tubul unei pene de gîscă, adînc de cîtiva centimetri și terminat cu celula în care-și va depune ouăle. Uitați-vă la insecta care, în liniște, fără să dea greș cît de cît, scotocește nisipul cu mandibulele, ia în dinți încărcătura de pămînt scos, și o depune puțin mai departe pentru a nu umple șantierul ; printre materialele extrase din sol, ea alege cu grijă, le pune deoparte pe cele mai solide sau mai regulate, care îi vor servi la zidit, la închis locuința ; cercetează prin vecinătate și caută cu răbdare pietricica plată, care va astupa intrarea puțului. Apoi cară cu mandibulele lespedea minusculă și o așază la intrare, pentru a închide provizoriu vizuina unde mîine își va depune ouăle, iar poimîine hrana pentru ouă, vînatul paralizat cu multă pricepere.

Vai ! Grațiosul arhitect este, și el, cel mai viclean dintre ucigași și noi știam asta, fiindcă isprăvile lui barbare au fost punctul de plecare al descoperirilor lui Fabre despre obiceiurile insectelor. Nu vom avea toți

norocul, și mai ales dibăcia și răbdarea trebuitoare, să surprindem duelul viespii împotriva greierului ales ca pradă. Dar trebuie să citim cel puțin istorisirea uneia dintre aceste lupte, în care nu știi ce e mai minunat — precizia științifică a observatorului sau arta dramatică a povestitorului : „Ucigașul își ia fără zăbavă măsurile necesare. El se așază pîn-tece pe pîn-tece cu adversarul, dar în sens invers, apucă cu mandibulele unul sau altul dintre filetele care termină abdomenul greierului și-i stăpînește cu piciorușele din față sforțările convulsive ale marilor lui picioare posterioare. În același timp, piciorușele ei intermediare strîng abdomenul învinsului, iar labelle posterioare, sprijinindu-i-se pe față ca două pîrghii, fac să se caște larg articulația gîtului. Sfexul își curbează atunci vertical abdomenul, în așa fel, încît să nu prezinte mandibulelor greierului decît o suprafață convexă, greu de apucat. Și nu fără emoție vezi cum stiletul lui otrăvit se afundă prima dată în gîtul victimei, apoi a doua oară în articulația celor două segmente ale toracelui, și, în sfîrșit, spre abdomen. În mult mai puțin timp decît trebuie pentru povestit, uciderea a fost săvîrșită, iar sfexul, după ce și-a îndreptat neorînduiala veșmintelor, se pregătește să tîrască spre locuință victima, ale cărei membre sînt încă însuflețite de fiorii agoniei.“

Povestirea aceasta conține o asemenea limpezime, e atîta adevăr în descriere, încît nu-l poți bănuî pe Fabre că s-ar fi lăsat dus de imaginația lui de poet. Fabre cunoaște o albină, *Osmia*, care are darul de a prevedea dacă progenitura îi va fi masculă sau femeală, dacă ouăle pe care le depune vor da masculi sau femele și instinctul acesta de ghicire miraculoasă este însoțit de o putere creatoare și mai minunată

încă ; insecta poate, după voință, în momentul depunerii ouălelor, să schimbe, să fixeze sexul viitoarei ei larve. Insușirea despre care vorbim nu e o toană deșartă a naturii, ci o urmare necesară a prevederii, a grijei materne. Într-adevăr, aceleași locuințe n-ar putea fi potrivite și pentru larvele masculine și pentru cele femele, acestea din urmă fiind mai voluminoase. După cuibul pe care l-a ales sau l-a descoperit, după mărimea adăpostului pe care i-l oferă natura, albina face să se nască ființele cele mai bine adaptate condițiilor locuinței, pentru ca ele să nu aibă de suferit, iar continuitatea rasei să fie asigurată. De data aceasta, Fabre s-a dovedit a fi nu numai un observator genial, ca întotdeauna, dar și un adevărat vrăjitor, căci în laboratorul său, pe masa de lucru și în stupii artificiali, el dirijează, inspiră, conduce după bunul său plac maternitatea osmiei. Savantul obligă roiul să depună ouăle al căror sex el l-a fixat dinainte.

Iată niște povești destul de frumoase, dar ar fi prea puțin lucru dacă ele n-ar fi decît frumoase și dacă n-ar dovedi nimic. Dar Fabre nu se mulțumește să ne facă să vedem că minunile naturii sînt mai frumoase și mai mari decît minunile imaginate de oameni. Natura nu-i un miracol, ci un mister. În străfundul acestui mister, el ne-a făcut să întrezărim o licărire : insecta, animalul, în general, este, din punct de vedere psihologic, o ființă cu totul diferită de om. N-au comun decît viața. Dar omul are inteligența, iar animalul are instinctul care nu-i de loc inteligență și este adeseori cu totul contrar inteligenței. Care dintre acestea este mai mare ?

IV

PUSTNICUL DE LA SÉRIGNAN

(1891—1915)

Spre apusul vieții, încărcat de ani și de știință, dornic să cunoască și să înțeleagă mai bine, Fabre îmbătrânește cu încetul, uită de sine, se lasă uitat în draga lui izolare de la Sérignan. Moartea nu-l va ajunge decît după douăzeci și șase de ani de la terminarea *Amintirilor entomologice*, opera capitală a vieții sale. Ne rămîne să povestim această lungă și frumoasă bătrînețe, căci mai avem încă mult de învățat de la acela care nu s-a odihnit niciodată și ale cărui fapte sau vorbe cuprind fiecare cîte o pildă.

În timpul ultimei perioade a vieții sale, lipsită de prea multe întîmplări, Fabre nu se mai depărtează de orizontul familial; el duce o existență foarte retrasă, o viață în care nu are altă preocupare decît pe aceea a copiilor săi, a tovarășilor obișnuiți, a lucrărilor și a insectelor sale.

Curînd după instalarea la Sérignan, pe cînd credea că în sfîrșit și-a cucerit pacea și fericirea, Fabre își pierde soția. Mai mulți dintre copiii lui — avusese șapte — acum mari, se căsătoriseră și trăiau departe. Dar după doi ani de văduvie și singurătate, la șazeci de ani trecuți, el se recăsătorește, întemeindu-și un nou cămin. În scurtă vreme, trei copii mici vor umple și vor însufleși cu rîsetele lor vechea casă și grădina fermecată. Soția lui, tinăra (are douăzeci și trei de ani), harnică, plină de sănătate și viață, conduce gos-

podăria, îngrijește de ai casei, pune în jurul savantului rînduiala, tihna și liniștea atît de trebuitoare.

La șaptezeci de ani, Fabre devine din nou profesor, pentru a-și învăța noii copii, regăsește înflăcărarea, ingeniozitatea, avîntul anilor din tinerețe și pasiunea de a-i învăța pe alții, unul din temeiurile vieții sale.

În sufrageria simplu mobilată, șapte persoane se așază zilnic în jurul mesei celei mari. Cel mai elegant obiect, singura podoabă prețioasă a încăperii acesteia modeste e o pendulă de marmură neagră, dar și amintire de la fetele din Avignon, cărora pe vremuri, la cursurile de la Saint-Martial, le trezise înțelegerea și dragostea pentru frumusețile naturii. Ferestrele deschise dau spre *harmas*. Vara, o tăcere apăsătoare copleșește grădina îngrădită cu ziduri, în care nu pătrunde nici un zgomot, nici o mișcare din afară. Satul e departe, cîmpia doarme. În fiecare după-amiază, Fabre își face siesta, întins pe o canapeluță. Se odihnește după vînătorile din timpul dimineții, după lungile ore de observație. Cînd se trezește e proaspăt și dispus pentru o nouă muncă. Din mica lui bibliotecă el scoate una din cărțile favorite. Citește cîteva pagini din Rabelais sau din La Bruyère. Apoi, la lucru ! Trebuie să supravegheate insectele din colivii, trebuie să verifice schimbările petrecute între timp, trebuie umplut carnetul de note, trebuie clasate observațiile ; și trebuie, de asemenea, să dai cunoștințe celor trei copii mici, să inspiri minților acestora fragede gustul frumosului și al adevărului. Fabre își predă lecțiile mai ales în aer liber, în fața naturii. Le vorbește copiilor despre pămînt și cer, despre arbori și flori, despre forțele naturale, despre ființele vii. O rază de soare, o șuviță de apă, vîntul care adie printre frunze, lăcusta care se destinde într-un salt brusc — totul este pen-

tru el material didactic. În jurul lui se îngrămădesc capete atente de copii. Fabre își amintește de vremea cînd le explica școlarilor din Carpentras fabulele lui La Fontaine, în fața lanurilor de grîu, a pajistilor și a pădurilor. Își explică lecțiile de morală, apelînd la luminile priceputului fabulist : savantul e oarecum supărat pe poet, fiindcă acesta din urmă n-a văzut niciodată o cicadă și a bîrfit-o sau mai degrabă a desfigurat-o. Dar în schimbul cîtorva greșeli, cîte adevăruri sînt cuprinse în fabulele a căror feerie, fără de sfîrșit, o deapănă în fața fiilor săi : Perrette, ducîndu-și donița cu lapte, cizmarul care, cîntînd, bate cuie în pingele, furnica, arîndu-și cu hărnicie ogorul, albinele strîngînd miere, disprețuindu-i pe trîntori, ciocîrlia crescîndu-și puii în grîu, bîtlanul pescuind, școlarul căzînd în rîu, vulpea umblînd pe căi piezișe, mereu în căutarea vreunui furțișag și gîndindu-se îngrijorată la pedeapsa ce i se cuvine... Toate aceste minunate povestiri i se îngrămădesc pe buze în imagini colorate. Pentru a-și preciza și mai mult lecțiile, pentru a da explicațiile trebuitoare, Fabre scoate cu grabă un creion din buzunar și desenează o schiță pe un petic de hîrtie. Ce lecție distractivă și ce repede zboară timpul ! Fabre n-a consimțit niciodată să se despartă de dragii lui copilași. I-a ținut totdeauna strîns lîngă el, i-a pătruns cu gîndul, cu știința, și-a făcut din ei ajutoare, colaboratori imediați. Cînd erau bolnavi, el se pleca asupra suferinții lor cu o dragoste pasionată și, chiar și atunci, grija științifică nu-l părăsea : căuta să deslușească boala, consulta lucrările lui Raspail, observa, experimenta, indicînd și aplicînd singur tratamentul.

În lipsa lui, copiii — care știu ce însemnătate au lucrările părintelui lor venerat, și le admiră, le respectă și le iubesc — copiii supraveghează clopotele,

cuștile, cutiile unde insectele sînt la lucru. Pentru el, cu el, ei caută în grădină sau pe cîmp insectele de care are neapărată nevoie. Ei îl însoțesc în expediții, se asociază la izbinzile lui.

Toată casa trăiește cu ochii ațintiți la șeful familiei, pîndindu-i gîndul, luîndu-i-o înainte, îndeplinindu-i-l. Una dintre fete, Aglaia, cel mai mic copil din prima căsătorie, și care nu s-a măritat, neputîndu-se hotărî să se despartă de tatăl ei iubit, a jucat un rol activ în cele mai vestite dintre descoperirile lui Fabre.

Tînăra lui soție, copiii din ultima căsătorie îi pun la dispoziție puterile, dibăcia, devotamentul lor ; ei îi împrumută ochii lor vioi, pătrunzători, picioarele sprintene, mîinile zeloase, care lui încep să-i lipsească. Bietele încheieturi, ruginite de vîrstă, nu prea îi mai îngăduie să se plece, sau să srobească pămîntul în urmărirea scarabeului sau a anthophorei. „Dragostea pentru cercetări îmi este la fel de puternică, dar îmi lipsesc puterile“. Din fericire, fiul său Paul e acolo și-i pune la îndemîină vigoarea mîinilor și suplețea corpului. Tatăl e capul și fiul, brațul — ca în „Cidul“. Toată familia, inclusiv mama, îl urmează pe cîmp. Cinci sau șase perechi de ochi nu sînt prea multe cînd e vorba să supraveghezi insecta surprinsă în plină activitate, în fundul viziunii ei înguste și întunecoase. Tot astfel, pe vremuri, marele savant Huber — care orbise — studia albinele cu ajutorul unui servitor isteț și devotat.

Chiar și bătrînul său tată, fostul cafegiu din Pierrelatte, îl ajută în cercetări. Acum este un străbunic, un bătrîn frumos de nouăzeci de ani, drept ca o lumînare. Trăiește în împrejurimile Sérignanului. După atîtea ghinioane și atîta sărăcie, se simte foarte fericit. Trăiește oarecum retras la o moșioară a unui văr,

cultivator înstărit, și vine adeseori să-și vadă fiul. Într-o zi, Fabre îl trimite înarmat cu o sapă din cele folosite la terasamente, și cu o mică furcă — să sape un șanț într-un taluz, sub dogoarea unui soare arzător, și-l pune să mute din loc doi metri cubi de nisip, ca să descopere o larvă de scolie. Micul Paul, care abia a împlinit doisprezece ani, își are rolul lui în studierea necroforilor, a insectelor care îngroapă leșurile. Cu toată miazma groaznică a corpurilor în descompunere, el stă ore întregi la pîndă în fața insectelor lucrătoare. Mîna lui, mai ageră decît a tatălui, e neîntrecută cînd e vorba să prindă fugarii sau leneșii, pentru a-i readuce pe șantier. Mai tîrziu, același Paul, devenit un minunat desenator și un fotograf priceput, va ilustra opera maestrului cu schițe explicative și cu fotografii ingenioase.

Intr-o dimineață, toată familia e strînsă pentru vînarea muștei albastre a cîrnii. Toamna și o parte din iarnă, insecta aceasta trăiește pitită în casă, la căldură. Iată o vînătoare potrivită pentru obiceiurile casnice ale lui Fabre, pentru picioarele lui încovoiate sub povara anilor. Dar îi trebuiesc ajutoare deosebit de atente. Curînd, fiecare îi aduce, într-un cornețel de hîrtie, musafira neastîmpărată prinsă pe geam.

Priviți tabloul acesta intim și spuneți dacă ați văzut multe ca el, în serile petrecute în cercul familiei voastre! De mai multe luni, Fabre studiază obiceiurile scorpionului din Languedoc. În primăvară, el a pregătit o cușcă mare de sticlă, avînd în ea țigle răsucite, sub care se cuibăresc scorpionii; în cușcă se găsesc douăzeci și cinci de locuitori. Începînd din mijlocul lui aprilie, în fiecare seară, la căderea nopții, în palatul de sticlă are loc o învălmășeală neînteruptă. De îndată ce au terminat cina, tata, mama și copiii dau

fuga la scorpioni. Se aprinde un felinar cu lumină slabă, dar suficientă pentru a lumina hîrjoama animalelor și tocmai cîtă trebuie ca să nu le sperie. E distracția așteptată, spectacolul în familie. În alte părți, prin orașele îndepărtate, la aceeași oră, teatrele sînt scaldate în lumini, orchestrele, cîntăreții, actorii își dau toată osteneala, lojile sînt pline de bărbați eleganți și de femei înveșmîntate luxos, dar feeria scorpionilor e mult mai interesantă decît dramele cele mai emoționante și decît comediile cele mai pline de haz. Niciunul din locuitorii casei de la Sérignan, mari sau mici, n-ar vrea să lipsească de la ea. Toată lumea își ocupă locul la parter — chiar și Tom, cîinele casei. „Nepăsător față de problemele scorpionilor, ca un adevărat filozof ce se află, Tom, ce e drept, se culcă la picioarele noastre și moțăie numai cu un ochi, ținindu-l pe celălalt totdeauna ațintit spre prietenii lui, copiii“. Și fiecare pîndește dansul scorpionilor, dornic să aducă o noutate, să fie primul care notează o schimbare, să facă o descoperire; izbucnesc rîsete, se aud şușoteli, exclamații înăbușite. Ce scenă minunată ! De aceea cite păreri de rău cînd ședința de observații ia sfîrșit ! „Adio, — exclamă Fabre cu melancolie, — adio, drăgălașii, micii mei scorpioni, care ne-ați dat clipe atît de minunate ! Vreți să plecați și să vă căutați hrana în altă parte ?... Sînteți destul de voinici, a venit timpul să vă împrăștiati. Dacă aș ști exact cel mai mic vînat care v-ar place și dacă mi-ar rămîne destul timp liber să vi-l procur, mi-ar fi drag să vă cresc și de-acum înainte... Cel mai bun lucru însă este să ne despărțim, nu fără oarecare regret din partea mea ; într-una din zile am să vă iau și am să vă împrăstii în ținutul vostru, pe panta stîncoasă, unde soarele e atît de fierbinte. Acolo vă veți găsi frați... și veți deprinde mai bine decît la mine

lupta aspră pentru viață.“ Omul care a scris rîndurile acestea entuziaste e un bătrîn de optzeci de ani.

Un alt tablou de familie, mai puțin înduioșător, dar mai pitoresc, este ciudata poveste a fripturii de *Cossus*. *Cossus* e o omidă care trăiește în lemn și pe care cei vechi — și mai cu seamă romanii — o lăudau grozav, ca pe o mîncare gustoasă și rafinată. Plinius i-a lăudat aroma cărnii untoase. Într-o oarecare zi de lăsata secului, Fabre a pus la cale să guste mîncarea asta plăcută, împreună cu vreo cîțiva prieteni pe care i-a pofțit la masa de familie. Era o experiență, o încercare, căci nici el nu mai gustase pînă atunci *Cossus*. Oaspeții erau institutorul Jullien, om cu multă știință de carte, minte deschisă pentru orice adevăr și tîmplarul satului, Guigue, un om simplu, care orbise, dar era la fel de dibaci ca și înainte la mînuirea ferăstrăului și al rîndelei. Amîndoi erau prietenii obișnuiți ai lui Fabre și alcătuiau împreună cu el un fel de cenacлу. Pe Marius Guigue, care-și pierduse vederea în plină tinerețe, după ce cunoscuse bucuriile luminii, minunile culorilor și ale formelor, Fabre a început să-l facă să priceapă prin pipăit, la tablă, figurile pe care acesta avea să i le confecționeze apoi din lemn. „În după-amiezile de duminică, mai ales iarna, cînd trei butuci arzînd în vatră te fac să uiți într-un fel plăcut de slăbiciunile miștrăului, ne adunam la mine.

Tustrei formam ateneul satului, institut rural, în care se discută despre toate ; se discută filozofie, morală, literatură, lingvistică, științe, istorie, numismatică, arheologie.“

Așadar, în ziua aceea de lăsata-secului era ospăț sărbătoresc la Fabre. Iată-l pe Guigue, orb, cu fața lui blîndă, cu chipul mereu zîmbitor : iată-l pe Jullien, cu aerul lui serios și gînditor. Mama și copiii sînt și ei

de față și se vorbește despre „cossus-ul“ pe care-l vor gusta : Cossus este o larvă de tlie mare, larva unui fluture mare, oaspe al stejarului și al castanului ; Fabre a adunat destui din butucii și trunchiurile aflate în magazia de lemne. Omida, eroul ospățului, pare un cârnăcior de purcel, alb și gras, plăcut la vedere prin albeața lui de fildeș, moale la pipăit prin finețea lui ca de atlas, îmbietor prin aparența lui de pungă străvezie umplută cu unt proaspăt. Oaspeții — mai e nevoie s-o spunem ? — privesc cu oarecare neîncredere pregătirile ospățului. Totuși, puse în frigărui, așezate pe grătar, la flăcările unui foc iute, drese cu puțină sare, larvele se rumenesc, sfîrșie încetișor, pling cîteva lacrimi uleioase. Să-i servim fierbinți !... Dar oricum ! La urma urmei sînt niște viermi și prejudecata e mai puternică decît curiozitatea și lăcomia. În timp ce Fabre, dînd exemplu, gustă plin de curaj, familia ezită, institutorul întoarce capul, cu un neobservat fior de dezgust. Orbul, pe care nu-l supără amintirile ochilor, mănîncă plin de reculegere. Dar pofta vine mîncînd. După ce au trecut primele minute de surpriză și au fost învinse primele clipe de scîrbă, toți sînt de aceeași părere : cossus e o friptură fragedă, succulentă, cu un gust deosebit ; are gust de migdale prăjite și de vanilie. Numai cîinii și pisicile, mai dezgustați, refuză resturile mesei, și îndepărtează cu labe disprețuitoare pielele prăjite, care li se dăruiesc.

Pisicile lui Fabre... și ca ele și bravul Tom au jucat un rol în casa naturalistului. Mai întîi a fost Jaunet, un cotoi slab, adoptat la Avignon de către copii, cînd erau încă mici. I s-a dat o tovarășă și încet, încet, o întreagă serie de Jaunet au umplut casa, perpetuîndu-se timp de douăzeci de ani, cu toate vitregiile diverselor mutări. Cînd a părăsit Avignonul, plecînd la

Orange, Fabre i-a dat prietenului său — doctorul Loriol — o pisicuță, pe care nu voia s-o ia cu el. I-a dus-o pe înserat, într-un paner închis ; dar peste câteva ore, pisicuța se reîntorcea acasă, după ce străbătuse tot orașul și trecuse înot riul Sorgue. În schimb, un motan adus la Orange, un vechi tovarăș iubit, muri cuprins de nostalgie, din pricină că fusese înstrăinat. A mai fost apoi o pisică adusă de la Orange la Sérignan și care, neputînd să-și uite primul cămin, fugi, goni șapte kilometri peste cîmp, traversă torentul Aygues, se reîntoarce la Orange și veni să miaune în fața casei goale și a obloanelor închise. A fost luată cu forța ; dar a fugit încă o dată, s-a reîntors la Orange și, negăsind adăpost, s-a sălbăticit. Pentru Fabre, întîmplările acestea mărunte sînt experiențe care prețuiesc la fel cît aceea a albinei *Ammophila*, regăsindu-și cuibul invizibil. El admiră încă o dată instinctul tainic și conchide : „S-a făcut dovada : pisicile adulte își regăsesc locuința, cu toată distanța și cu toate că locurile pe care le au de străbătut le sînt cu desăvîrșire necunoscute“.

Pisicile nu sînt singurele animale obișnuite ale casei. Alături de insecte, care sînt obiecte de studiu și folosesc pentru experiențe, și cărora le dai drumul din nou în libertate sau le țintuiești pe o bucată de plută, cînd nu mai sînt de folos, Fabre dă — în locuința lui — un loc de frunte umilului greiere, greierului căminului. Crește chiar și omizi — omizi barometre — foarte savante în meteorologie, sensibile — mai sensibile ca omul — la variațiile de temperatură. Ele refuză să iasă cînd presimt ploaia sau zăpada și îi prezic timpul pe a doua zi, cu o precizie și o regularitate pe care nu o au totdeauna buletinele jurnalelor celor mai bine informate.

Dar greierele este oaspetele preferat. Grecii, mari iubitori de muzică, creșteau în cuști — pentru a se bucura cît mai mult de cîntecul lor — nu cicade, cum spune legenda, ci greieri. Fiecare dintre copiii lui Fabre își are greierele lui, într-o cușcă mare cit pumnul. În fiecare zi i se dă cuvenita frunză de salată armoniosului cîntăreț, care nu-și încetează cîntecul. Casa răsună de cri... i... i... cri... i... i, încete și blajine, făcute și mai grăitoare încă printr-un ușor trîl. „Insecta, îngrijită cu dragoste, îi vorbește copilului, în micul ei cîntec, despre naivele bucurii ale cîmpiei. Moartea ei înseamnă un mic doliu pentru cei din casă“. Atunci, Fabre, luînd o lupă, le arată copiilor, uimiți, instrumentul cîntecului care ăa tăcut; el știe să demonteze gîngașa vioară, arcușul cu zimțuri și pelicula vibratoare; numără cei 150 de dințișori ai elitrei, care se închid peste dinții elitrei opuse, punînd în mișcare patru timpanoane deodată — surdinele; acestea, lăsîndu-se în jos, îndulcesc sunetele.

Dacă lui Fabre i-a fost atît de drag greierele și dacă l-a cîntat de atîtea ori, mai mult ca poet decît ca savant, pricina e că în el vede simbolul dragostei de cămin, al modestiei, al simplității, pricina e că se regăsea în el, că nici el nu visa altfel de viață: un adăpost, o familie, dragostea de natură, un imn de recunoștință față de frumusețea lucrurilor. Așa era pe vremea cînd — ciobănaș lihnit de foame — alerga după șopîrle și fluturi pe platoul din Aveyron, și așa a rămas și cînd — bătrîn acoperit de glorie — gustă odihna și pacea serii, în casa unde averea și onorurile nu se grăbesc să vină să-l găsească.

Incepînd din 1887, autorul *Amintirilor entomologice* este membru corespondent al Institutului. Dar din 1887 pînă în 1910 pare că a fost uitat. Viața lui, mai

ușoară și mai fericită decât odinioară, cunoaște totuși ceasuri de lipsă și neliniște. Dar ce are a face ? El lucrează, se bucură de seninătatea cerului, de vreo descoperire frumoasă, și cu pas egal, neobosit, cutreieră ograda, cugetînd la enigmele universului.

Cei care l-au vizitat și l-au cunoscut în epoca aceasta nu-i vor uita niciodată chipul frumos și nobil, pe care o gravură i l-a popularizat. Fața complet rasă, ochii ficși, arzători, întrebători, o expresie de voință, de sinceritate, de bunătate. Mîinile lui cu degete nervoase și lungi nu stau o clipă locului. Obrajii slabi îi sînt brăzdați de zbîrcituri, părul dat spre spate descoperă o frunte înaltă și dîrză. Mai cu seamă privirea lui este de neuitat ; la adăpostul sprîncenelor zbîrlite, stînd parcă la pîndă, gata să se repeadă la pradă, ea pîndește, întreabă, cere. Ce așteaptă ? Adevărul. Adevărat, el zîmbește îngăduitor, clatină din cap în fața realităților meschine, care îl abat un moment de la visul său lăuntric. Purtînd veșnica pălărie de fetru cu boruri largi, care i-a atras atîtea necazuri la Avignon, îmbrăcat cu o simplitate rustică, el rătăcește cu pipa în gură, cu pipa lui scurtă de „bruyère“, cînd stinsă, cînd aprinsă.

Ființa aceasta minunată pentru cei ce-l iubesc, pentru cei ce știu să-l înțeleagă este cam ursuză pentru necunoscuți sau pentru vanitoși. Dar în tăcerea lui, în discreția oarecum bănuitoare nu-i pic de trufie. Îi e silă să polemizeze... N-ai decît să-l ataci, să-l contrazici, să-i discuți descoperirile sau teoriile, el nu citește jurnalele, e nepăsător față de articolele în care e pomenit, fie că-l laudă, fie că-l critică. Nepăsarea aceasta i se vedește pînă și în corespondență ; abia dacă citește scrisorile primite și uită să le răspundă, nu le păstrează ; bombăne cînd trebuie să-și strice o

dimineață de lucru, ca să mulțumească vreunui admirator care-i trimite o scrisoare plină de vorbe umflate. Căutarea adevărului e singura lui preocupare.

Cu toată povara vârstei, a păstrat obiceiul de a se trezi înaintea soarelui ; e primul din casă care se trezește și își începe lucrul înainte de cîntatul cocoșilor. Pe orice vreme, în orice anotimp, iese din *harmas*, cercetează tufișurile, arbuștii, florile, pietrele țarcurilor, caută schimbările pe care le-a putut aduce noaptea. Apoi urmează munca de unul singur, în laborator, pînă la amiază. Rareori, trece de pragul porții și numai cînd e vorba de vreo expediție științifică pe cîmp. În sat, oamenii nu-l cunosc, se tem oarecîm de el. Dornic să-și asigure liniștea trebuitoare muncii, el lasă adesea vizitatorii să sune la poartă. În casă, în afara orelor de destindere, vorbește puțin ; tăcut și cumpătat la masă, abia dacă se atinge de carne și se hrănește mai ales cu legume și fructe. Dar îi place vinul bun și-l bea fără apă.

Mai sînt, totuși, cîțiva prieteni, ale căror vizite îi întrerup monotonia vieții de pustnic. Și mai sînt de asemenea cîteva sărbători, ca pe vremuri...

Marius Guigue, orbul, e prietenul cel mai drag al lui Fabre. El îi face cuștile și aparatele, îi ajută la scormonit pămîntul, îi împăiază animalele moarte. Fabre a săvîrșit acest miracol de bunătate, dîndu-i un scop vieții lui sfărîmate, făcînd-o folositoare. Favier, grădinarul, are grijă de flori ; prin îngrijirea lui, a fost așezat în fața casei, într-o rînduială desăvîrșită, un regiment de ghivece cu specii rare, cu flori minunate, reînoite adeseori și care mai pot fi văzute în toate fotografiile casei din Sérignan. Laurent, Charasse, Jullien, institutorii satului, sînt primii învățăcei ai maestrului. În fiecare joi și duminică ei se adună în jurul lui ;

aceasta e „academia“ ; se citește, se discută ultimul capitol al „Amintirilor“, ultima pagină scrisă. Și apoi, vara, mai vîn uneori cîteva rude, nepoți și nepoate, ale căror vorbe vesele, cîntece, rîsete însuflețesc o clipă singurătatea bătrînei grădini. În sfîrșit, la Paris sau altundeva, în frumoasa Franță, puțin cam uitucă și nerecunoscătoare, mai există doi-trei credincioși, spre care s-a îndreptat gîndul savantului, necunoscuți care i-au devenit prieteni și s-au făcut servi umili ai gloriei lui. Pe primul loc trebuie socotit doctorul Legros, căruia patria noastră îi datorește faptul că a reparat o monstruoasă nedreptate ; aceea care făcea să nu se spună o vorbă despre unul dintre cele mai mari genii ale veacului nostru. Trebuie socotit de asemenea, Louise Mathon, director al școlii normale din Avignon, care a avut cu Fabre, în grădina din Sérignan, atîtea convorbiri pasionante despre educație.

Școala normală din Avignon îl readuce pe Fabre la cele mai vechi, la cele mai dragi amintiri ale tinereții lui studioase și zbuciumate. De aceea, cit de mișcat a fost în ziua cînd normaliștii din Avignon au venit în pelerinaj la *harmas-ul* din Sérignan ! În prezența tinerilor săi camarazi, Fabre îl revedea pe omulețul cu vesta găurită, cu pantofii scilciați, mergînd prin praf pe drumul de la Beaucaire la Avignon și purtînd pe umăr — într-o basma înnodată, prinsă în vîrfurile toaigului — cîteva rufe și cîteva cărți. De aceea, amintindu-și de sărăcia și dezrobirea lui, el spunea tinerilor : „Dragii mei, munciți, munciți mereu. Mai sînt multe de făcut, iar eu, eu nu mai pot face nimic...“

În cuvintele lui răsună o oarecare melancolie și un discret rămas bun vieții. Dar Fabre nu era omul să se închidă în sine, să se închidă în tristețe. Și umila casă din Sérignan a mai cunoscut încă multe clipe

surîzătoare. În seara de Crăciun, un butuc uriaș pîl-pîie în vatră, prietenii și copiii se strîng în jurul focului. Pe masă, mîncărurile tradiționale, melcii, curcanul umplut cu trufe, miezul de țelină și alvița cu migdale, care bucură inimile și fac să-ți lase gura apă ; o ramură de ilice e vîrîtă în pîine ca un simbol al sărbătorii. Pe lespede a înaltă a căminului, jeraticul încins luminează buștenii care se prăbușesc ; străbunicul își deapănă amintirile și-i farmecă pe mosafiri ; grădinarul Favier își povestește isprăvile de pe cînd era soldat. Afară mistralul urlă cu furie, ploaia biciuiește geamurile ; glumele, pline de haz, fac vremea să treacă prea repede.

Intr-o altă zi s-a pregătit o primire strălucită. O excursie pe care sihastrul a organizat-o pe muntele Ventoux, dragul său munte Ventoux, pe care îl cunoaște de șaptezeci de ani la fel de bine cum își cunoaște *harmas-ul*, i-a adus în casă oameni de vază și prieteni. Și iată că pe fața de masă albă se perindă și-ragurile de măsline lucind de ulei, cîrnăciorii roz de Arles, pipărați și împănați cu slănină, puii dolofani, fripturile de berbec împănate cu usturoi, pepenii de Cavaillon și brinza de pe muntele Ventoux, în cinstea zilei acesteia de veselie. Ce încercare pentru cumpătarea lui Fabre și ce surpriză pentru casa tăcută înseamnă zăngănitul acesta de sticle, de farfurii și de crățiți, mînuite la bucătărie de mîini grăbite.

În afară de aceste mici petreceri intime, pacea *harmas-ului* nu era întreruptă decît arareori. Nici fastul sărbătorilor oficiale și nici furtunile vieții politice nu o tulbură. Într-o seară de 14 iulie, Fabre stă pe gînduri, la răcoare, în fața porții ; la Sérignan flăcările s-au dezlănțuit, rachetele focului de artificii brăzdează cerul senin, puștile tirului de la bilci, cîn-

tecele de beție, orchestra balului jîgnesc parcă tăcere măreață a nopții de vară. Fabre își pleacă fruntea în umbră, ascultă vioara greierului, flautul broaștei, melodia privighetorii. În perioada alegerilor, notabilitățile din partea locului se agită : au descoperit că savantul al cărui nume e scris în ziare ar putea fi un consilier municipal, ba poate chiar un primar foarte impunător. Dar se cam tem de felul cum o să primească știrea. De aceea, nu-l anunță decît după alegeri : „Noi v-am pus pe listă. N-o să ne refuzați, nu-i așa?“ El primește, din sila de a se împotrivi. Primește o convocare pentru prima ședință. E seară. Se smulge de lîngă insectele lui dragi și pornește către tîrg. La primărie găsește ușa închisă. Întreabă : „Unde sînt consilierii?“ — „La cafenea!“ Atunci, jurînd — deși puțin cam tîrziu — că nu-l vor mai prinde, face cale întoarsă, fără să spună o vorbă mai mult ; și nici că l-au mai văzut. Astfel luă sfîrșit scurta carieră politică a lui Fabre.

El n-are timp de pierdut și viața e încă prea grea, prea dureroasă, pentru a o risipi. Sărăcia, tovarășa întregii lui vieți, i s-a așternut din nou în cămin. Ca să-și asigure proprietatea locuinței din Sérignan și mai cu seamă ca s-o repare și s-o adapteze nevoilor, lucrărilor lui, a făcut cheltuieli mari, s-a cam îndatorat ; datoria de unsprezece mii de franci va apăsa asupra numeroasei lui familii într-un timp cînd veniturile scad. Într-adevăr, drepturile de autor la lucrările de popularizare, care altă dată se ridicau la 16.000 de franci pe ani și-i îngăduiseră lui Fabre să-și capete independența, să-și rupă lanțul de slujbaș, au scăzut dintr-o dată ; o schimbare în programele oficiale, unele tendințe la modă, vîntul care bate din altă parte, metode noi, care au precădere, aruncă pe nesimțite în

uîtare discuțiile *Unchiului Paul*, lecțiile *Mătușii Aurora*. *Amintirile entomologice* au apărut, este adevărat, și se vînd destul de bine. Dar în 1907, venitul acestei opere imense nu ajungea în medie decît la o mie de franci pe an. La suma aceasta neînsemnată, mai trebuie adăugat sporul, binevenit, dar nesigur și neregulat, al cîtorva premii de la Academie. La Sérignan nu se mănîncă în fiecare zi curcan umplut cu trufe, iar friptura de cossus nu e decît o distracție, potrivită — în cel mai bun caz — doar să înșele pofta de mîncare. Totuși, casa nu pare atît de părăsită și de îmbătrînită, pe cît arătau altă dată unii ziariști greșit informați, iar *harmas-ul* nu mai e un *harmas* ; în locul deșertului plin cu pietre și plante parazite, există acum o grădină aproape elegantă, în orice caz înflorită și pitorească, datorită îngrijirilor bunului grădinar — Favier. Dar proprietarul grădinii feerice n-a avut niciodată suflet de proprietar ; semănînd mai mult cu neprevăzătoarea cicadă sau cu sfiosul greiere decît cu prevăzătoarea furnică, el nu s-a priceput să facă economii. În dulapul lui, care nu se încuie cu cheie, cutia unde se depun banii de la editor — atunci cînd vin — stă la îndemîna tuturor și toată lumea scoate de acolo cu aceeași lipsă de grijă. Chiar strimtorare nu e, dar este, totuși, o situație destul de interesantă ca să emoționeze Academia de Științe, al cărui membru corespondent devenise din 1887 și care-i face un fel de pensie de 3 000 de franci, reînnoindu-i în fiecare an premiul Geiger.

Cu tot acest mic venit, situația lui Fabre devine tot mai șubredă, astfel încît într-o bună zi el se hotărăște să facă un mare sacrificiu. Stăpînește o comoară a cărei valoare o cunoaște mai bine decît oricine. Comoara e formată din albumele lui de acuarele, în

care a pictat cu o exactitate, cu o știință și cu o artă de neimitat toate speciile de ciuperci din Provence. Sînt acolo adevărate capodopere, pe care toți ciți le-au văzut, le-au admirat. O să-l doară pe Fabre să se despartă de planșele care reprezintă pentru el atîtea emoții, atîtea bucurii, atîtea amintiri ! Dar pîinea de fiecare zi e o problemă a cărei dezlegare e mai importantă decît dezlegarea celor mai mari enigme ale naturii. Savantul se adresează vecinului său — marele poet Mistral — care i-a fost totdeauna un bun prieten. Îi cere sfatul, îl roagă să-i fie mijlocitor și să-i găsească un cumpărător. Pentru că trebuie să-și vîndă bieteles desene, le va vinde. Dar — scrie el — simțea ca și cum i s-ar fi smuls o bucată din trup.

Poetul, mai în stare decît oricine să-i înțeleagă suferința și să i-o îndulcească, răspunde la apelul sfîșietor printr-un gest de mărinimie discretă. Mistral, ca și Fabre, se născuse la țară ; legat din toată inima de Provența, al cărei suflet este, el n-a vrut să plece niciodată din Maillane, după cum nici Fabre n-a vrut să părăsească Sérignan-ul. Dar Mistral nu-i un pustinic. Faima lui e mare : el are prieteni, ajutoare, un întreg trib puternic, trăind în umbra uriașului. Mistral se agită, pune la cale fel de fel de combinații, pornește la luptă. Și obține din partea Ministerului o sumă pentru savantul în nevoie și o pensie acordată de consiliul general din Vaucluse : o mie franci pe de o parte, cinci sute pe de alta ; nu e prea mult, dar e de ajuns să salveze albumele de acuarele ; minunata colecție rămîne la Sérignan, unde formează și astăzi una dintre principalele bogății. Fără îndoială că în căsuța patriarhală de la Maillane, poetul *Mireille-ei* gîndindu-se la soarta amară a lui Fabre și-a comparat tinerețea cu a lui : și s-a revăzut mic și sălbatic, cres-

cut în plină cîmpie, în libertatea nesfîrșită a naturii, întemnițat apoi în școală și regretînd vechile cîntece provensale, care-i tulburau de pe atunci inima de copil.

Între acești doi oameni mari exista o frăție sigură și Fabre, cît era el de sfios, s-a simțit de îndată în voie alături de un geniu care nu-l speria pe al lui. Amîndoi vorbesc aceeași limbă, iar Fabre a făcut și el adeseori să cînte frumosul vers cu cadențe sonore. Și apoi, amîndoi au ieșit din sinul poporului. Pentru asta, Homerul insectelor îl iubește pe Michelet, poetul păsărilor, al mării, al muntelui. Fabre și-a arătat de multe ori admirația față de el și deși recunoaște cinstit ce datorează naturaliștilor dinaintea lui și îndeosebi lui Réaumur, inițiatorul, dacă nu chiar creatorul entomologiei — și lui Buffon însuși, el se simte mai aproape de el decît de savanții înstăriți, cu purtări și limbaj de nobil.

Fabre, umil, nu cerea decît pîinea de toate zilele. În modestia lui, el nu se gîdea la gloria care i se cuvenea. N-o dorise niciodată și nici n-o așteptase. Și totuși ea veni, într-o zi cînd ar fi fost cu neputință de crezut că Franța va cunoaște, va cinsti și va răsplăti pe acela care o slujise atît de bine și o iubise atît de mult. Pentru gestul acesta de dreptate necesară, a trebuit ca — fără știrea savantului — anumiți prieteni, anumiți discipoli, să se pună în mișcare. Ei au adresat un apel grăitor tuturor societăților savante, tuturor minților luminate ale secolului. Și la trei aprilie 1910, bătrînul de optzeci și șapte de ani cunoscute, în sfîrșit, gloria unui triumf public. Statul participă la această apoteoză, acordîndu-i lui Fabre rozeta de ofițer al Legiunii de Onoare. Institutul îl delegă pe marele naturalist Edmond Perrier ca să-l reprezinte. Din

întreaga Franță și chiar din străinătate, marii scriitori, marii savanți, marii filozofi se grăbiră să vină. Dar toate aceste fețe ilustre îi mișcau inima ilustrului bătrîn mai puțin decît chipurile compatrioților săi, țărani provensali, obidiții pămîntului, mici institutori și școlari care se amestecară prin mulțimea strălucitoare a personalităților oficiale. Îi vedea el oare? Vedea el platani și teii grădinii, culmea muntelui Ventoux, dominînd zidurile țarcului, fațada roză a casei cu obloanele verzi? Vederea i se tulburase și i se întunecase atît, încît abia s-a putut iscăli cu un scris tremurat. I se muiaseră picioarele și au trebuit să-l poarte pe sus pînă la trăsura de gală care l-a dus la banchet. Dar cel puțin a auzit discursurile. Toate cuvintele de admirație, de respect, de recunoștință, care-i evocau simplitatea vieții și măreția operei, i-au stors lacrimi. Și mulți — văzîndu-l plîngînd — plîngeau și ei în jurul lui.

Acum nu mai aștepta decît să moară. Nu se temea de moarte. Dar trebui s-o mai aștepte încă multă vreme. Destul de mult timp pentru a vedea dezlănțuindu-se deasupra Franței strivite groaznica nenorocire a războiului. În 1914, primise tocmai vizita șefului Statului și Universitatea se pregătea să-i inaugureze statuia — operă a sculptorului Charpentier — cînd vestea aceasta tragică ajunsese la Sérignan.

Fabré avea un fiu însurat, căruia tocmai i se născuse un copil. Despărțirea de fiul chemat ca soldat atinge măreția acelora ale bătrînului Horațiu: „Du-te, fiul meu, o datorie mai mare decît datoria de tată te cheamă, pentru că e vorba de Franța și de civilizație!”

Peste puțin timp, Fabre păși în umbra morții. Înconjurat de fiicele lui iubitoare, de prieteni credincioși,

el se stinse la 11 octombrie 1915, după ce avusese bucuria să-și revadă fiul soldat, în timpul primei lui permisii. Îi destăinuise cuiva din familie dorința de a se odihni în pământul Sérignanului, în mijlocul câmpiilor bătute de vînt și a munților unde inima îi zvîcnise de atîtea ori la bucuria descoperirii, printre frumoasele himenoptere și scumpii lui scarabei.

Sfîrșitul acesta frumos este încoronarea dreaptă a vieții înțeleptului. Cu mulți ani mai înainte, prevăzîndu-și sfîrșitul de neînlăturat, Fabre scrisese în *Amințirile* sale: „Cînd se apropie noaptea, tăietorul de lemne se grăbește să-și lege ultimele mănunchiuri de crengi. Asemeni lui, la apusul zilelor mele, umil tăietor în pădurea științei, am și eu grijă să-mi rînduiesc mănunchiul de vreascuri. Ce va rămîne din cercetările mele asupra instinctului? Se pare că doar puține lucruri: cel mult cîteva ferestre deschise asupra unei lumi încă neexplorate cu toată atenția pe care o merită“.

Indoiala aceasta, comună tuturor savanților adevărați — pentru că ei știu că partea lor de lumină nu înseamnă mare lucru, față de umbra uriașă a necunoscutului — nu l-a oprit niciodată pe Fabre din cercetările lui neobosite; entuziasmul i-a rămas mereu tînăr, chiar și atunci cînd trupul îmbătrînit nu-! mai putea fi de folos. Fabre credea în continuitatea progresului, într-un viitor mai bun, mai iertător, într-o omenire mai înțeleaptă, condusă de legi mai puțin aspre.

Și mai ales, el a avut toată viața cultul muncii și prin aceasta viața lui e o pildă atît de rodnică pentru cei tineri. Munca, funcțiunea organică a corpului, este singura rațiune de a fi a existenței.

„La naiba cu odihna, — spunea Fabre, — nimic nu prețuiește cît munca, pentru a-ți cheltui cinstit viața, atît timp cît mașina poate funcționa“.

El dă ca pildă albină, care moare cînd și-a terminat lucrul ; dă ca pildă *Chalicodoma*, care se lasă mai degrabă strivită sub picioarele trecătorilor, decît să-și părăsească lucrul ; Halicta care devine umilă paznică a cuibului pe care nu e în stare să-l clădească și să-l populeze și, ca o santinelă grijulie, își trece zilele, făcînd munca aceea grea... și atîtea alte insecte mici, care-și cheltuiesc activitatea, îmboldite de o datorie obscură, de neînțeles pentru mintea omenească, făcînd lucrări nefolositoare și sterpe.

Natura nu se odihnește niciodată. Impreună cu ea și asemenea ei să muncim așadar, „ca să putem adormi liniștiți, oameni și animale — viermii și omizile, în lîncezeala care pregătește transformarea în fluturi, iar noi în somnul suprem, care sfarmă viața pentru a o reînoi“.

Fratele său și-a pierdut de curînd și aproape în același timp și soția și fiica. Fabre îi scrie aceste rînduri de toată frumusețea : „Nu fi supărat pe mine dacă nu ți-am adresat condoleanțe cu privire la nenorocirea care te-a lovit de curînd. M-au încercat de atîtea ori amărăciunile doliului de familie, încît cunosc prea bine zădărnicia unor asemenea consolări ca să le folosesc față de cel mai bun prieten al meu. Rănile de felul acesta numai timpul le mai vindecă oleacă ; să mai adăugăm munca. Sus capul ! și la lucru, atît cît vom putea ! Alt leac mai bun nu cunosc.“

Copilului, puiului de țaran, căruia Fabre i-a păstrat cea mai iubită grijă — pentru că acest pui de țaran este el însuși — îi arată sensul și frumusețea vieții : „Eu am să-ți explic anotîmpurile, vîntul, ploaia, ză-

pada, plantele pe care tu le cultivi, animalele care-ți dau cu ce să te hrănești, cu ce să te îmbraci și-ți sînt tovarăși credincioși de muncă. Am să-și spun povestea pietrelor de pe ogorul tău ; am să-ți vorbesc despre riulețul care udă valea, am să-ți spun de unde vine, încotro se duce, cum face să se învîrtă roata morii care zdrobește griul, din care se face pîinea, pe care tu o măninci zi de zi. Am să-ți explic binefacerile omenirii, fără de care n-ai putea trăi și de la care înveți să devii om. Pentru asta îți voi povesti istoria strămoșilor tăi, a celor care au clădit satul, au săpat drumul, au construit școala, a celor care au murit trudind din greu, dar sînt totdeauna vii în fundul inimii tale. Am să te ajut să te cunoști pe tine, pe tine însuși. Știința asta te-ar lăsa oare nepăsător ?“

Acestea sînt sfaturile pe care un educator, un scriitor de talent le-a adunat din convorbirile lui cu sihas-trul din Sérignan...

CUPRINS

	<u>Pa g e</u>
I. Visul unei dimineți de primăvară (1823—1849) . . .	7
II. Geniul înseamnă răbdare îndelungată (1849—1880) .	28
III. În lumea minunată a insectelor (1880—1890) . . .	50
IV. Pustnicul de la Sérignan (1890—1915)	75

T. 2219

Nr. 2605

Redactor de carte : M. Westfried

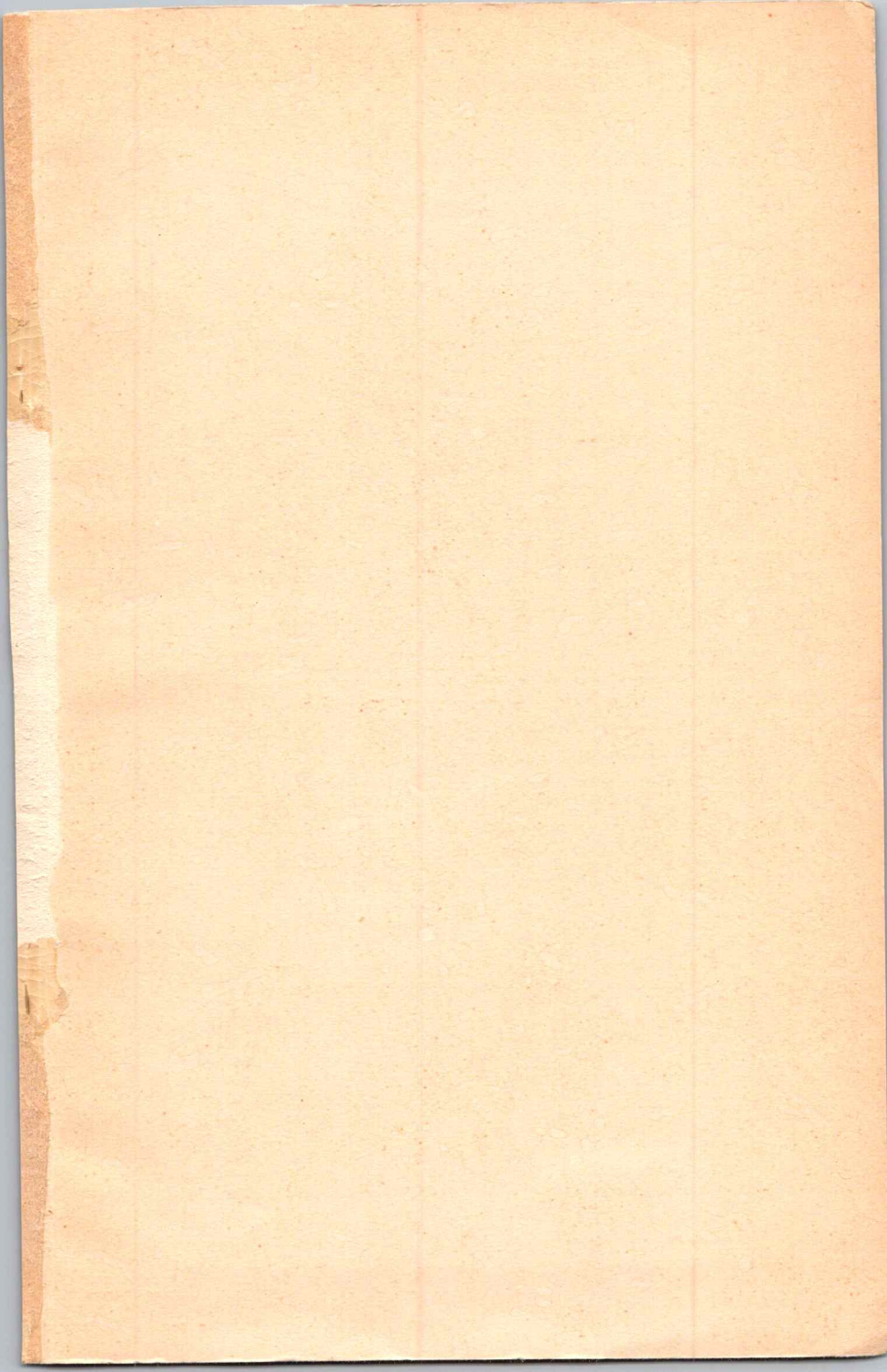
Tehoredactor : Emil Solnică

Corector : Ani Riza

Dat la cules 6.X.956. Bun de tipar 6.XI.956. Tiraj 15.100 ex. Hirtie s. velină de 65 gr. m.p. Coli de tipar 6,25. Coli de editură 4,2. Ft. 32/84×108. Com. editurii 1694. Ediția I. A. 03204. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare (8 A-R)

Tiparul executat sub com. nr. 1351 la Combinatul
Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN”,
București — R.P.R.

-70%

Viata lui J.H. Fabre...
Homer al insectelor

21021200108058

Lei 1,55